

Kartläggning av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar 2009

Beställningsadress:
Fritzes kundservice
106 47 Stockholm
Telefon: 08-690 95 76
Telefax: 08-690 95 50
E-post: skolverket@fritzes.se
www.skolverket.se

Beställningsnr: 10:1157
ISSN: 1103-2421
ISRN: SKOLV-R-342-SE

Form: Ordförådet AB
Omslagsbild: Thomas Henriksson
Tryck: Danagårds Grafiska
Upplaga: 2 000
Stockholm 2010

**Kartläggning av
skolbarnsomsorg för
10–12-åringar 2009**

Förord

I denna rapport redovisas en nationell kartläggning av skolbarnsomsorg för barn i åldrarna 10 till och med 12 år. Ett särskilt fokus riktas i studien mot öppen fritidsverksamhet för barn i dessa åldrar.

Bakgrunden till uppföljningen är att Skolverket vid flera tillfällen konstaterat att det finns brister i skolbarnsomsorg för barn i åldern 10–12 år. Endast omkring tio procent av åldersgruppen finns i fritidshemmen och i tre fjärdedelar av kommunerna saknas öppen fritidsverksamhet som riktas till åldersgruppen. Detta har inneburit att en stor grupp barn står utan tillsyn efter skolan. Enligt Skolverkets föräldraenkät 2005 klarade sig ungefär varannan 10–12-åring helt på egen hand efter skolan. Undersökningen visar också att en del föräldrar till barn i 10–12-årsåldern är missnöjda med att deras barn är hänvisade till sig själva efter skolan och vill i stället ha skolbarnsomsorg till barnet, framför allt öppen fritidsverksamhet.

Studien omfattar tre delar – genomgång av nationell statistik, en kommunenkät och fallstudier. Kommunenkäten har besvarats av alla kommuner i landet. Den innehåller frågor bland annat om vilka former av skolbarnsomsorg kommunerna erbjuder 10–12-åringar, i vilken utsträckning behovet har inventerats, förekomsten av kommunala mål och riktlinjer samt uppföljningar och utvärderingar av verksamheterna.

Projektgruppen som har arbetat med kartläggningen består av Anneli Melén (projektledare) och Åsa Nordström, vid Skolverkets avdelning för utvärdering. Dessutom har Carina Hall (avdelningen för utbildning), Marie Sedvall Bergsten (avdelningen för utveckling), Ingegerd Johansson (avdelningen för utvärdering) och Ulla Nordenstam medverkat i vissa faser av projektet.

Ett stort tack till dem som har besvarat kommunenkäten och till all personal som har deltagit i fallstudierna.

Skolverket i mars 2010

Staffan Lundh
Avdelningschef

Anneli Melén
Projektledare

Innehåll

Sammanfattning	8
Slutsatser och kommentarer	11
1. Om undersökningen	16
Genomförande	16
Jämförelse med tidigare undersökning.....	17
2. Skolbarnsomsorg för 10–12-åringar	20
Skollagen.....	20
Läroplanen	20
Skolverkets allmänna råd.....	20
3. Utvecklingen t.o.m. 2008	22
Fritidshem och familjedaghem	22
Öppen fritidsverksamhet	23
Relationen mellan öppen fritidsverksamhet och inskriven verksamhet	27
4. Skolbarnsomsorg för 10–12-åringar i maj 2009	32
Former	32
Behovsinventeringar	35
Styrning och ledning	36
Information till föräldrar och barn	41
5. Öppen fritidsverksamhet	44
Organisation och styrning.....	44
Förutsättningar och innehåll	49
Varför erbjuder så få kommuner öppen fritidsverksamhet?	55
Referenser	60
Bilaga 1	62
Bilaga 2. Enkät.....	64
Bilaga 3. Kommungruppsindelning	69

Sammanfattning

Sammanfattning

Kommunerna är enligt skollagen¹ skyldiga att erbjuda skolbarnsomsorg för skolbarn till och med 12 år om föräldrarna förvärvsarbetar eller studerar eller om barnet har ett eget behov av verksamheten. För 10–12-åringar kan skolbarnsomsorgen bedrivas i form av fritidshem eller pedagogisk omsorg² (inskriven verksamhet) eller öppen fritidsverksamhet. Den öppna fritidsverksamheten är ett alternativ för barn som inte behöver den omsorg och tillsyn som ges i fritidshem eller pedagogisk omsorg. Barnen är inte inskrivna och familjerna avgör själva när och hur ofta barnen ska delta.

Skolverket genomförde i maj 2009 en nationell kartläggning av skolbarnsomsorg för barn i åldrarna 10 till och med 12 år. Kartläggningen rör skolbarnsomsorgens omfattning och organisation samt kommunernas styrning och ledning. Särskilt fokus riktas mot öppen fritidsverksamhet för barn i dessa åldrar.

Undersökningen omfattar alla kommuner i landet och har genomförts som en postenkät. För att få exempel på hur den öppna fritidsverksamheten för 10–12-åringar kan vara utformad har kommunenkäten kompletterats med fallstudier. Via Skolverkets officiella statistik har sambandet mellan utbyggnaden av fritidshemmen och antalet öppna fritidsverksamheter studerats.

Bakgrunden till kartläggningen är att Skolverket vid flera tillfällen konstaterat att det finns brister i skolbarnsomsorg för barn i åldern 10–12 år. Omkring 10 procent av åldersgruppen är inskriven i fritidshem samtidigt som endast ett sjuttio-tal kommuner anordnar öppen fritidsverksamhet som riktas till barn i dessa åldrar. Detta har inneburit att en stor grupp barn står utan tillsyn efter skolan. Enligt Skolverkets föräldraundersökning 2005³ är en del föräldrar till barn i 10–12-årsåldern missnöjda med att deras barn är hänvisade till sig själva efter skolan och vill i stället ha skolbarnsomsorg till barnet, framför allt öppen fritidsverksamhet. Enligt undersökningen fanns en efterfrågan på nya platser i skolbarnsomsorg för minst 14 000 barn i åldrarna 10–12 år. Tidigare studier visar också att verksamhetens innehåll och kvalitet sällan följs upp eller utvärderas.

De flesta kommuner saknar helt öppen fritidsverksamhet

Av kartläggningen framgår att de flesta kommuner enbart erbjuder fritidshem för barn i åldern 10–12 år. Enligt Skolverkets officiella statistik var 13 procent

¹ Bestämmelserna om skolbarnsomsorg regleras framför allt i 2 a kap. skollagen (1985:1100). Se även bilaga 1.

² Från den 1 juli 2009 ersattes begreppet familjedaghem med pedagogisk omsorg i skollagen och annan lagstiftning. Pedagogisk omsorg utgör ett samlingsbegrepp där familjedaghem är en av flera tänkbara varianter.

³ Skolverket (2007) *Barns omsorg 2005. Omsorgsformer för barn 1–12 år. Resultat av Skolverkets föräldraenkät*. Rapport 307

av barnen i åldersgruppen inskrivna i fritidshem i oktober 2008. Öppen fritidsverksamhet, som enligt skollagen är ett alternativ till fritidshem och pedagogisk omsorg för barn i dessa åldrar, finns endast i omkring 70 av landets 290 kommuner, och i hälften av dessa kommuner endast i delar av kommunen. Tillgången varierar mellan kommunerna. Öppen fritidsverksamhet är vanligast i kommungrupperna storstäder, större städer och förortskommuner.

Få kommuner inventerar behoven

Endast var åttonde kommun (37 kommuner) uppger att de har inventerat behovet av skolbarnsomsorg för barn i den aktuella åldersgruppen under de senaste två åren. Även i den studie av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar som Skolverket publicerade 2001 konstaterades att få kommuner hade inventerat behovet.⁴ Inventeringarna tycks i liten utsträckning omfatta vilken form av skolbarnsomsorg som efterfrågas av föräldrar och barn i kommunen, utan snarare i vilken utsträckning den form som kommunen erbjuder kommer att utnyttjas.

Varför erbjuds inte öppen fritidsverksamhet?

De kommuner som inte erbjuder öppen fritidsverksamhet hänvisar framför allt till att det inte finns något behov (98 av 223 kommuner). Av kartläggningen framgår dock att enbart var tionde av dessa kommuner har inventerat behovet av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar under de senaste två åren.

Två av tio kommuner anger ekonomiska skäl som orsak till varför man inte erbjuder öppen fritidsverksamhet. Andra skäl som nämns är att kommunen har valt att enbart erbjuda fritidshem för 10–12-åringar, att föräldrar önskar tryggheten som följer av inskriven verksamhet, att öppen fritidsverksamhet inte är prioriterad eftersom efterfrågan är låg, att det är svårt att samordna den formen av verksamhet i en glesbygdskommun där få barn är utspridda i kommunen samt att frågan aldrig har varit uppe till diskussion eller utretts tillräckligt.

Uppföljning och utvärdering ovanligt

Kartläggningen visar att skolbarnsomsorg för 10–12-åringar får liten uppmärksamhet i form av uppföljningar eller utvärderingar och att styrningen är svag. I synnerhet gäller det öppen fritidsverksamhet. Av de kommuner som erbjuder fritidshem för denna åldersgrupp uppger fyra av tio att de har politiskt beslutade mål eller riktlinjer för verksamheten jämfört med tre av tio kommuner som erbjuder öppen fritidsverksamhet.

⁴ Skolverket (2001) *Barns omsorg. Tillgång och efterfrågan på barnomsorg för barn 1–12 år med olika social bakgrund*. Rapport 203

Att kommunerna följer upp eller utvärderar verksamheten är ännu ovanligare. Drygt tre av tio kommuner som erbjuder fritidshem har under de senaste två åren utvärderat verksamheten. Motsvarande andel bland kommuner där barnen erbjuds öppen fritidsverksamhet är två av tio. Svarsmönstret var i stort sett detsamma i den föregående kartläggningen av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar.

Kommuner som har politiskt beslutade mål som rör skolbarnsomsorg för 10–12-åringar anger oftare att de har utvärderat verksamheten samt inventerat behovet än de som inte har mål för verksamheten.

Information framför allt via kommunens hemsida

Enligt undersökningen informerar i stort sett alla kommuner om vilka former av skolbarnsomsorg som erbjuds barn i åldern 10–12 år i kommunen. Informationen sker framför allt via kommunens hemsida (84 procent). Det är också vanligt att informationen ges via skolan (73 procent), medan det är ovanligare att det sker via brev eller folder från kommunen riktad till föräldrar och barn (40 procent). Majoriteten av kommunerna uppger fler än ett informationsätt. Vanligast är kombinationen via hemsidan och via skolan. Att informationen främst sker via hemsidan kan vara problematiskt om hemsidan inte aktivt besöks av målgruppen.

Kommunala strategier

Kartläggningen och den nationella statistiken visar att skolbarnsomsorg för 10–12-åringar prioriteras olika i kommunerna. Av Skolverkets årliga statistik framgår att kommunerna har olika strategier när det gäller skolbarnsomsorg för 10–12-åringar. Antingen har man öppen fritidsverksamhet och då är andelen inskrivna barn låg i fritidshem eller också har man inte någon öppen fritidsverksamhet, men en större andel inskrivna barn. Några kommuner har dock såväl en hög andel inskrivna barn i fritidshem som öppen fritidsverksamhet. Dessa kommuner erbjuder alltså fler än en form av omsorg för 10–12-åringar och verkar satsa på verksamhet för barn i dessa åldrar.

Uppföljningar, utvärderingar och måldokument som Skolverket tagit del av inom ramen för uppföljningen visar också att det förekommer satsningar på skolbarnsomsorg för 10–12-åringar. Flera kommuner beskriver en ambitiös verksamhet med god överensstämmelse mellan mål och genomförande.

Avgifterna i öppen fritidsverksamhet

För öppen fritidsverksamhet gäller, enligt kommunallagen,⁵ att kommuner får ta ut avgifter enligt självkostnadsprincipen, till exempel avgifter för mellanmål.

⁵ 8 kap. 3 b § och 3 c § kommunallagen (1991:900)

Majoriteten av kommunerna tar ut någon form av avgift för den öppna fritidsverksamheten (45 av 67 kommuner). Det vanligaste är en avgift för mellanmål. Andra avgifter som nämns kan gälla någon särskild aktivitet eller utflykt, månadsavgift och terminsavgift. Några kommuner nämner flera former av avgifter, vanligen avgift för mellanmål och en terminsavgift.

Stora variationer

De fallstudier som har gjorts av tio öppna fritidsverksamheter belägna i tio kommuner tyder på stora variationer när det gäller verksamheternas utformning och innehåll.

I några av fallstudierna ges en bild av en variationsrik och flexibel verksamhet där barnen kan finna ingångar och utvecklingsmöjligheter genom att delta i organiserade och sammanhållna aktiviteter som drama, dans, bild och möjligt att pröva olika idrotter i samarbete med föreningar.

Andra av de besökta verksamheterna är lågt prioriterade både när det gäller personal och lokaler. Bristen på resurser sätter ramar för innehållet och gör att det saknas förutsättningar för att erbjuda en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen på det sätt som uttrycks i skollagen och i Skolverkets allmänna råd för öppen fritidsverksamhet.⁶

Gemensamt i samtliga fallstudier är personalens starka engagemang i verksamheten som de uppfattar som värdefull för barnen.

Av fallstudierna framgår också att Skolverkets allmänna råd för öppen fritidsverksamhet inte har nått ut. De var okända för flertalet av personalen.

Slutsatser och kommentarer

Skolverket har tidigare visat att det finns brister i skolbarnsomsorg för 10–12-åringar. Endast omkring tio procent av barnen i åldersgruppen går i fritidshem och i tre fjärdedelar av kommunerna saknas öppen fritidsverksamhet för åldersgruppen. Detta innebär att en stor grupp barn står utan tillsyn efter skolan. Enligt Skolverkets föräldraenkät 2005 klarade sig ungefär vartannat barn i åldern 10–12 år helt på egen hand efter skolan. Undersökningen visar också att en del föräldrar till barn i 10–12-årsåldern är missnöjda med att deras barn är hänvisade till sig själva efter skolan och i stället vill ha skolbarnsomsorg till barnet, framför allt öppen fritidsverksamhet. De tidigare studierna visar också att verksamhetens innehåll och kvalitet sällan följs upp eller utvärderas.

Kartläggningen som Skolverket genomförde i maj 2009 bekräftar att skolbarnsomsorg för 10–12-åringar är lågt prioriterad i många kommuner. Ett stort antal kommuner erbjuder enbart fritidshem utan att ha utrett behovet av andra former av skolbarnsomsorg. En konsekvens av detta kan bli att familjer

⁶ *Allmänna råd med kommentarer för öppen fritidsverksamhet*, Allmänna råd 2000:2. Skolverket

avstår från skolbarnsomsorg eftersom fritidshemmen inte alltid är anpassade till åldersgruppen.⁷ Även avgiften kan ha betydelse, särskilt för barn i familjer med små ekonomiska marginaler.

De kommuner som inte erbjuder öppen fritidsverksamhet hänvisar framför allt till att det inte finns något behov, samtidigt som enbart var tionde av dessa kommuner inventerat behovet av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar under de senaste åren. Det är viktigt att kommunerna försäkrar sig om att tillgången på skolbarnsomsorg för 10–12-åringar motsvarar familjernas efterfrågan och att inventeringar också tar hänsyn till att behovet kan se olika ut i olika delar av kommunen.

Några kommuner har dock såväl en hög andel inskrivna barn i fritidshem som öppen fritidsverksamhet. Dessa kommuner erbjuder alltså fler än en form av omsorg för 10–12-åringar och verkar satsa på verksamhet för barn i dessa åldrar.

Öppen fritidsverksamhet oftast lågt prioriterad

Kommunenkäten visar att få kommuner erbjuder öppen fritidsverksamhet. Om verksamheten finns får den oftast liten uppmärksamhet från kommunen i form av uppföljningar, utvärderingar och styrning. Några av fallstudierna bekräftar att den öppna fritidsverksamheten är lågt prioriterad både när det gäller personal och lokaler. Bristen på resurser sätter ramar för innehållet och gör att det saknas förutsättningar för att erbjuda en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen på det sätt som uttrycks i skollagen och i Skolverkets allmänna råd.

Kommunerna bör mer systematiskt bedriva ett kvalitetsarbete med stöd av bland annat Skolverkets allmänna råd för öppen fritidsverksamhet. I fallstudierna framgår att Skolverkets allmänna råd för öppen fritidsverksamhet är relativt okända och att de inte alltid används som ett stöd för styrning och ledning av verksamheten.

Goda exempel

Samtidigt visar kartläggningen att det i vissa kommuner förekommer satsningar på öppen fritidsverksamhet. Några kommuner beskriver i fallstudierna en ambitiös verksamhet med god överensstämmelse mellan mål och genomförande.

Genomgående är att personalen i de besökta verksamheterna har ett starkt engagemang i verksamheten som de uppfattar som värdefull. Personalens engagemang gör att verksamheten fyller en viktig funktion för många av de barn som får del av den. En reflektion är att en sådan verksamhet kan vara särskilt

⁷ Skolinspektionen (2010) *Kvalitet i fritidshem, Kvalitetsgranskning*. Rapport 2010:3

viktig för barn som av någon anledning är utsatta och annars skulle riskera att hamna i negativa miljöer.

Osäker besparing

Öppen fritidsverksamhet är en verksamhet med en förhållandevis låg kostnad och som har förutsättningar att nå många barn. År 2008 uppgick kostnaden för öppen fritidsverksamhet riktad till 10–12-åringar till 184 miljoner kronor eller drygt 0,3 miljoner kronor per öppen fritidsverksamhet. Trots detta uppger var femte kommun ekonomiska skäl som orsak till varför de inte erbjuder öppen fritidsverksamhet.

Ur ett samhällsekonomiskt perspektiv kan detta vara en osäker besparing. Öppen fritidsverksamhet kan ses som en generell förebyggande verksamhet och mycket talar för att den ofta är samhällsekonomiskt lönsam.⁸

Oklara gränser mellan inskriven och öppen verksamhet

Olika bestämmelser gäller för olika verksamhetsformer. Exempelvis regleras avgifterna olika beroende på verksamhetsform. Tillsynen är olika beroende på om barnet är inskrivet i en verksamhet eller inte. Det är därför viktigt att det tydligt framgår vilka verksamhetsformer som finns i kommunen och vilka dessa är, fritidshem, pedagogisk omsorg och/eller öppen fritidsverksamhet.

Av kartläggningen framgår dock att det inte alltid är klara gränser mellan fritidshem (inskriven verksamhet) och öppen fritidsverksamhet.

⁸ *Tänk långsiktigt! En samhällsekonomisk modell för prioriteringar som påverkar barns psykiska hälsa.* Skolverket, Socialstyrelsen, Statens folkhälsoinstitut, 2004

Om undersökningen

1. Om undersökningen

Skolverket genomförde i maj 2009 en nationell kartläggning av skolbarnsomsorg för barn i åldrarna 10 till och med 12 år. Kartläggningen rör skolbarnsomsorgens omfattning, organisation och innehåll samt kommunernas styrning och ledning. Ett särskilt fokus riktas i studien mot öppen fritidsverksamhet för barn i dessa åldrar.

Bakgrunden till kartläggningen är att Skolverket vid flera tillfällen konstaterat att det finns brister i skolbarnsomsorg för barn i åldern 10–12 år. Cirka tio procent av åldersgruppen är inskriven i fritidshem samtidigt som endast ett sjuttio-tal kommuner anordnar öppen fritidsverksamhet som riktas till barn i dessa åldrar. Av Skolverkets föräldraundersökning⁹ framgår att en del föräldrar till barn i 10–12-årsåldern är missnöjda med att deras barn är hänvisade till sig själva efter skolan och i stället vill ha skolbarnsomsorg till barnet, framför allt öppen fritidsverksamhet. Enligt undersökningen fanns en efterfrågan på nya platser i skolbarnsomsorg för minst 14 000 barn i åldrarna 10–12 år. Tidigare studier visar också att verksamhetens innehåll och kvalitet sällan följs upp eller utvärderas.

Det finns förhållandevis lite information om hur den öppna fritidsverksamheten för 10–12-åringar är utformad idag. För att få exempel har ett antal fallstudier genomförts.

Genomförande

Kartläggningen omfattar tre delar – genomgång av nationell statistik, en kommunenkät och fallstudier. Skolverkets allmänna råd för öppen fritidsverksamhet har utgjort ett underlag vid frågeformuleringarna i kommunenkäten och fallstudierna.

Analys av officiell statistik

Via Skolverkets nationella statistik kan vi följa utvecklingen av antalet barn inskriva i fritidshem sedan 1970-talet medan antalet öppna fritidsverksamheter finns registrerade sedan 1999. Det gör det möjligt att studera sambandet mellan utbyggnaden av fritidshemmen och antalet öppna fritidsverksamheter under perioden 1999–2008.

Kommunenkat

En enkät¹⁰ skickades ut till alla kommuner i landet i slutet av maj 2009. Den innehöll frågor bland annat om vilka former av skolbarnsomsorg kommunerna

⁹ Skolverket (2007) *Barns omsorg 2005. Omsorgsformer för barn 1–12 år. Resultat av Skolverkets föräldraenkät*. Rapport 307

¹⁰ Se bilaga 2.

erbjuder barn i åldern 10–12 år, i vilken utsträckning behovet har inventerats, förekomsten av kommunala mål/riktlinjer samt uppföljningar och utvärderingar av verksamheterna. Även frågor om antal öppna fritidsverksamheter ingick. Mätvecka var vecka 22, 2009.

Samtliga kommuner har besvarat enkäten. Svarefrekvensen är således 100 procent. För att få en mer nyanserad bild av situationen i storstäderna och för att underlätta besvarandet av enkäten för storstäderna var avsikten att stadsdelarna i Stockholm, Göteborg och Malmö skulle besvara separata enkäter. Men i och med att en del av ansvaret för stadsdelsnämnderna förändrades i Stockholm från och med 2007, bland annat övertog utbildningsnämnden ansvaret för skolbarnsomsorg, så besvarades enkäten centralt i kommunen. För Göteborg och Malmö redovisas stadsdelarnas svar sammanvägda till ett svar för respektive kommun. Vid sammanvägningen har stadsdelarnas svar sammanfattats till ett svar för respektive kommun. Till exempel har kommunen ansetts svara *Ja* på frågan om man gjort utvärderingar om minst en av kommunens stadsdelar svarat *Ja*.

Telefonpåminnelse gjordes i augusti. I några fall har enkätsvaren följts upp per telefon för komplettering eller förtydligande.

Fallstudier

Fallstudier har gjorts i tio öppna fritidsverksamheter belägna i tio kommuner. De kommuner som valdes ut har en förhållandevis väl utbyggd öppen fritidsverksamhet och representerar både större och mindre kommuner.

Intervjuer har gjorts med personal i verksamheterna och i två kommuner även med ansvarig på förvaltningsnivå. Fallstudierna har gett ytterligare information om hur den öppna fritidsverksamheten är organiserad samt innehållet i verksamheterna. De har även utgjort ett underlag vid formuleringen av frågorna i kommunenkäten.

Intervjuerna följde en intervju mall, men med stor frihet för diskussion och kompletterande frågor.

Jämförelse med tidigare undersökning

Skolverket har tidigare genomfört en kartläggning av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar. Kommunenkäten genomfördes hösten 2000, som ett komplement till Skolverkets föräldraenkät.¹¹ Några av frågorna i uppföljningarna år 2000 och 2009 är jämförbara, då såväl formuleringarna som svarsalternativen är desamma. Svarefrekvensen var dock inte fullt lika god i den tidigare som i den senast genomförda kommunenkäten (93 jämfört med 100 procent). Vissa frågor hade också ett internbortfall, vilket inte gäller någon av frågorna i 2009 års kommunenkät.

¹¹ Skolverket (2001) *Barns omsorg. Tillgång och efterfrågan på barnomsorg för barn 1–12 år med olika social bakgrund*. Rapport 203

Skolbarnsomsorg för 10–12-åringar

2. Skolbarnsomsorg för 10–12-åringar

Skollagen¹²

Kommunerna är enligt skollagen skyldiga att tillhandahålla skolbarnsomsorg för skolbarn till och med tolv år om föräldrarna förvärvsarbetar eller studerar eller om barnet har ett eget behov. Skolbarnsomsorg bedrivs i form av fritidshem och pedagogisk omsorg.¹³ För barn mellan tio och tolv år kan den även bedrivas i form av öppen fritidsverksamhet.

Öppen fritidsverksamhet infördes i lagstiftningen 1995 och innebar en markering av att 10–12-åringar behöver tillgång till meningsfulla fritidsaktiviteter och kontakter med kamrater och vuxna utanför hemmet och skolan, även om de inte har behov av den omsorg som ges i inskriven verksamhet. De flesta barn i 10–12-årsåldern har föräldrar som förvärvsarbetar. Många av dessa barn klarar en stor del av vardagen på egen hand men behöver ändå vuxenkontakt och tillgång till organiserade fritidsverksamheter under den tid de inte går i skolan.

I början av 1990-talet var de öppna fritidsverksamheterna förhållandevis väl utbyggda. Avskaffade statsbidrag och kommunala besparingar gjorde dock att många avvecklades under senare delen av decenniet och i dag saknar majoriteten av kommuner öppen fritidsverksamhet som riktas till barn i dessa åldrar.

Läroplanen

Enligt Läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo94, ska läroplanen tillämpas inom fritidshemmet.

Skolverkets allmänna råd

Skolverket har utformat allmänna råd med kommentarer för kvalitet i fritidshem¹⁴ samt allmänna råd och kommentarer för öppen fritidsverksamhet. Skolverkets allmänna råd är rekommendationer om hur författningar (lagar, förordningar och föreskrifter) för förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg, skola och vuxenutbildning kan eller bör tillämpas. De allmänna råden måste utgå från en författning. De anger hur man kan eller bör handla och syftar till att påverka utvecklingen i en viss riktning och att främja en enhetlig rättstillämpning. Råden bör således följas såvida verksamheten inte kan visa att man handlar på andra sätt som leder till att kraven i bestämmelserna uppnås.

¹² Se bilaga 1.

¹³ Från den 1 juli 2009 ersattes begreppet familjedaghem med pedagogisk omsorg i skollagen och annan lagstiftning. Pedagogisk omsorg utgör ett samlingsbegrepp där familjedaghem är en av flera tänkbara varianter.

¹⁴ *Allmänna råd och kommentarer för kvalitet i fritidshem*, Allmänna råd 2007. Skolverket

Utvecklingen t.o.m. 2008

3. Utvecklingen t.o.m. 2008

I detta avsnitt görs en analys av den officiella statistik som Skolverket årligen publicerar. I denna nationella statistik finns bland annat uppgifter om andelen inskrivna barn i fritidshem och familjedaghem,¹⁵ antalet öppna fritidsverksamheter, öppettider och kostnader. Analysen ska bland annat visa om det finns något samband mellan utbyggnaden av fritidshemmen och antalet öppna verksamheter. Den nationella statistiken innehåller uppgifter om antalet barn inskrivna i skolbarnsomsorgen (fritidshem och familjedaghem) sedan 1970-talet samt antalet öppna fritidsverksamheter sedan år 1999.

Fritidshem och familjedaghem

År 2008 var 347 000 barn i åldern 6–12 år inskrivna i skolbarnsomsorg, dvs. i fritidshem eller familjedaghem. De flesta var i åldern 6–9 år (309 000 barn). Endast 11 procent av alla inskrivna barn var 10 år eller äldre (38 000 barn).

Av alla 10–12-åringar i befolkningen var 13 procent inskrivna i skolbarnsomsorgen 2008. Nästan alla fanns i fritidshem. Drygt 38 000 10–12-åringar var inskrivna i fritidshem, endast 263 i familjedaghem. En mycket liten andel – 0,1 procent av samtliga 10–12-åringar – fanns alltså i familjedaghem.

Tabell 3.1 Antal och andel (procent i befolkningen) barn 6–9 år och 10–12 år inskrivna i fritidshem och familjedaghem 2008

Form	6–9 år		10–12 år	
	Antal	Andel (%) i befolkningen	Antal	Andel (%) i befolkningen
Fritidshem	307 373	79,8	38 071	13,1
Familjedaghem	1 678	0,4	263	0,1
Totalt	309 051	80,2	38 334	13,2

Utbyggnaden av skolbarnsomsorgen

Under de senaste decennierna har det skett en kraftig utbyggnad av skolbarnsomsorgen. Det är dock bara fritidshemmen som har byggts ut. Antalet familjedaghem har minskat avsevärt under en lång tid.

År 1975 gick knappt 40 000 barn i åldern 7–12 år i skolbarnsomsorg.¹⁶ De utgjorde cirka 5 procent av alla barn i dessa åldrar. Ungefär hälften fanns i fri-

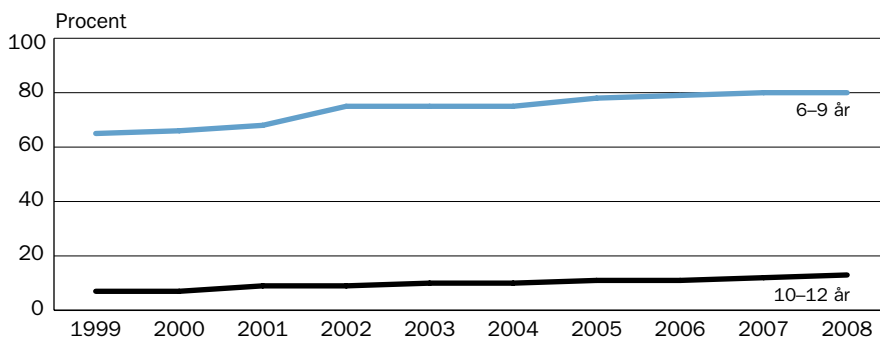
¹⁵ Från den 1 juli 2009 ersattes begreppet familjedaghem med pedagogisk omsorg i skollagen och annan lagstiftning. Pedagogisk omsorg utgör ett samlingsbegrepp där familjedaghem är en av flera tänkbara varianter. I detta avsnitt kommer uppgifter om familjedaghem att redovisas eftersom statistiken avser hösten 2008 eller tidigare.

¹⁶ Före förskoleklassens införande fanns bara ett fåtal 6-åringar i fritidshem. Före 1998 redovisades antalet barn i åldersgruppen 7–12 år.

tidshem och hälften i familjedaghem. I dag ser bilden helt annorlunda ut. År 2008 fanns knappt 350 000 6–12-åringar i skolbarnsomsorg och de utgjorde ungefär hälften av alla barn i denna åldersgrupp.

Andelen barn i skolbarnsomsorg har ökat i alla aktuella åldrar, men framför allt bland de yngre barnen, dvs. 6–9-åringarna. För barnen i åldern 10–12 år har utbyggnaden inte varit lika kraftig. Sedan 1999 har andelen 6–9-åringar i skolbarnsomsorgen ökat från 65 till 80 procent 2008. Andelen inskrivna 10–12-åringar har också ökat, från 7 till 13 procent.

Diagram 3.1 Andel barn 6–9 år och 10–12 år inskrivna i fritidshem och familjedaghem 1999–2008

Öppen fritidsverksamhet

Sedan 1999 har Skolverket publicerat nationell statistik om öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar. Uppgifterna rör antalet verksamheter per kommun, öppettider, organisation och kostnader.

I den öppna fritidsverksamheten är barnen inte inskrivna. Uppgifter om hur många barn som utnyttjar öppen fritidsverksamhet saknas i den officiella statistiken. Med hjälp av Skolverkets föräldraundersökning¹⁷ 2005 kan dock andelen 10–12-åringar som utnyttjade öppen fritidsverksamhet uppskattas till cirka 7 procent.

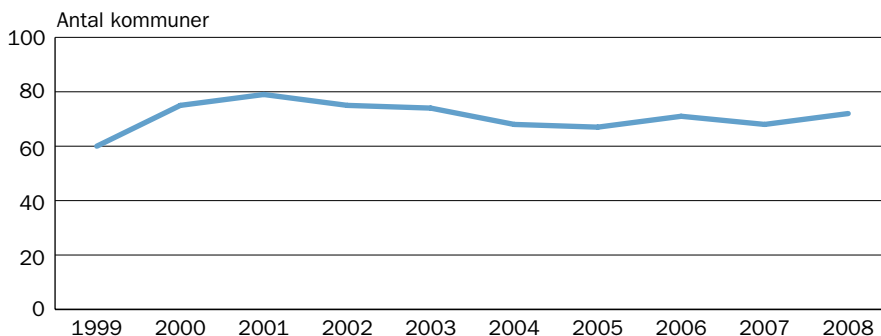
Antal kommuner med öppen fritidsverksamhet

År 2008 fanns öppen fritidsverksamhet i 72 av landets 290 kommuner (25 procent av kommunerna). Under de första åren på 2000-talet ökade antalet kommuner med öppen fritidsverksamhet. Toppåret var 2001 då 79 av landets 289 kommuner erbjöd öppen fritidsverksamhet (27 procent av kommunerna).

¹⁷ Skolverket (2007), *Barns omsorg 2005, Omsorgsformer för barn 1–12 år. Resultat av Skolverkets föräldraenkät*. Rapport nr 307

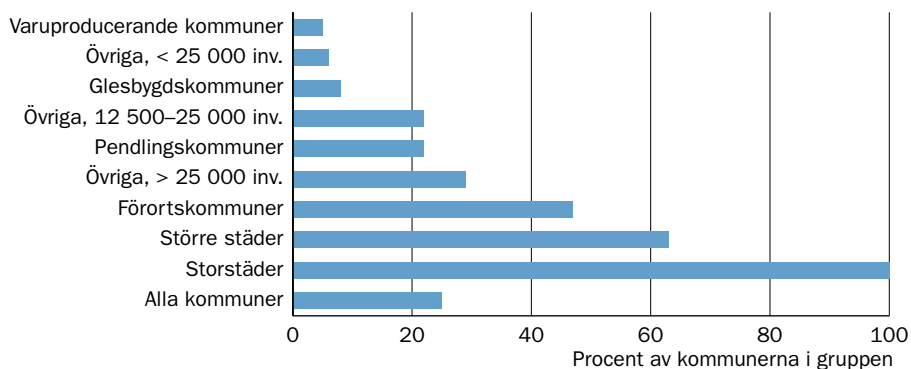
Åren därpå minskade antalet kommuner med öppen fritidsverksamhet stadigt. Under de senaste fem åren har antalet varierat mellan 68 och 72.

Diagram 3.2 Antal kommuner med öppen fritidsverksamhet 1999–2008

Öppen fritidsverksamhet är vanligast i kommungrupperna storstäder, större städer och förortskommuner. Alla de tre storstäderna har öppen fritidsverksamhet jämfört med drygt 60 procent av kommunerna i gruppen större städer och knappt 50 procent av kommunerna i gruppen förortskommuner.

Diagram 3.3 Andel kommuner i varje kommungrupp¹⁸ som har öppen fritidsverksamhet 2008

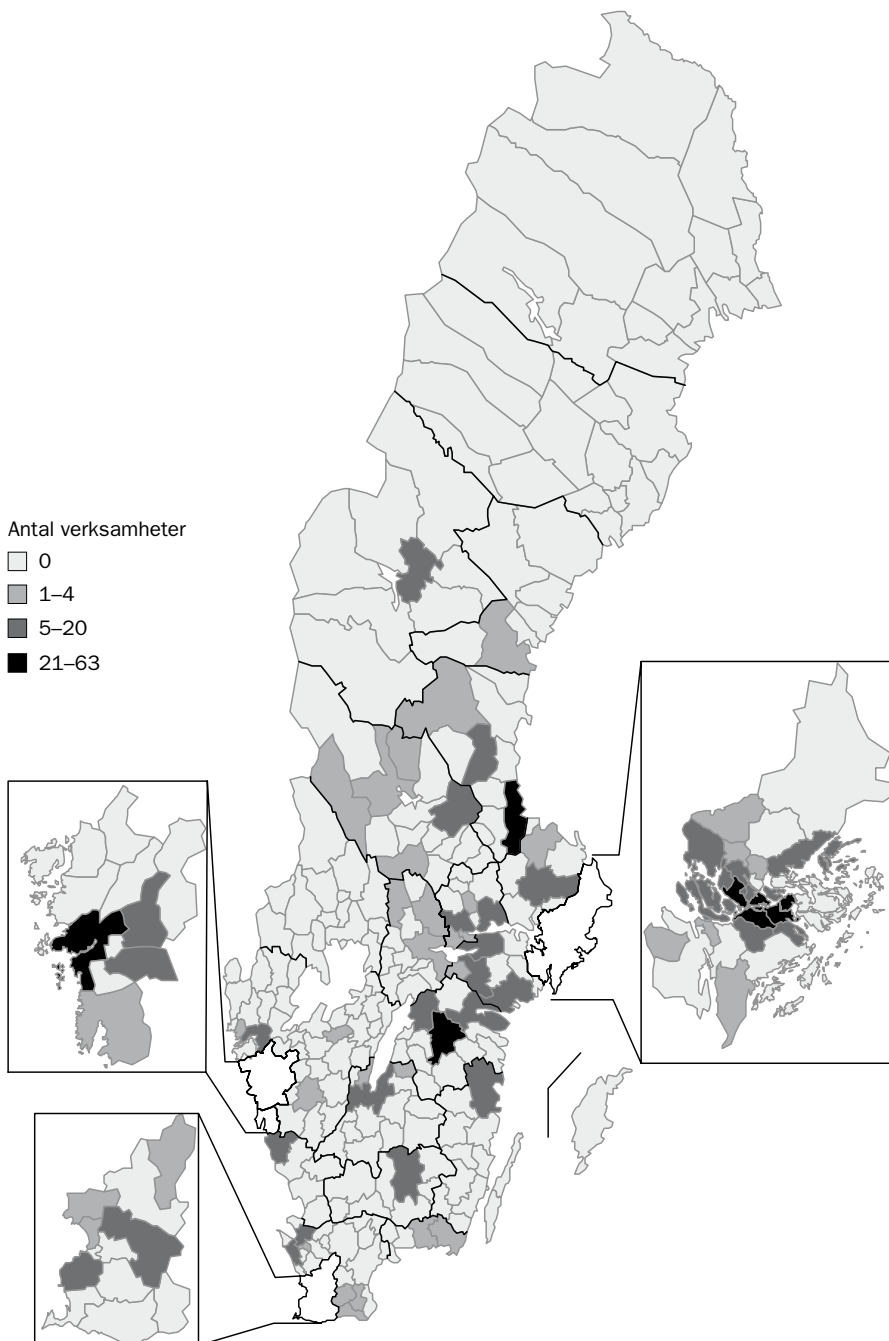
Antalet öppna fritidsverksamheter

Det fanns cirka 600 öppna fritidsverksamheter i landet år 2008. Sedan 1999, då antalet var cirka 400, har antalet verksamheter ökat i snabbare takt än antalet kommuner med öppen fritidsverksamhet. Det betyder att antalet verksam-

¹⁸ Sveriges Kommuner och Landstings kommungruppsindelning, se bilaga 3.

Bild 3.1

Kommuner med öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar 2008.
Antalet verksamheter

heter per kommun i genomsnitt har blivit fler. De kommuner som erbjuder öppen fritidsverksamhet har alltså fler verksamheter nu än tidigare.

Öppettider

I den nationella statistiken ingår sedan 1999 uppgifter om öppettider i de öppna fritidsverksamheterna. Öppettiderna mäts i antalet veckotimmar, uppdelade i tre olika intervall.

År 2008 hade 32 procent av verksamheterna öppet högst 15 timmar, 41 procent hade öppet 16–20 timmar och 27 procent mer än 20 timmar i veckan.

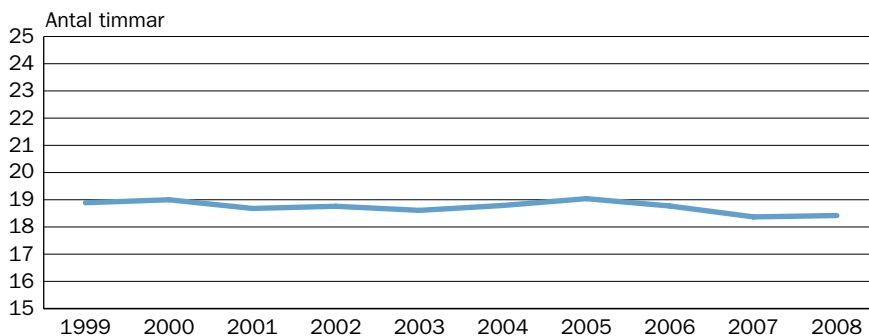
Tabell 3.2 Öppettider i öppen fritidsverksamhet för barn 10–12 år 2008

	Antal verksamheter				Procent			
	Högst 15 tim.	16-20 tim.	21 tim. el. mer	Totalt	Högst 15 tim.	16-20 tim.	21 tim. el. mer	Totalt
Kommunal	168	177	150	495	34	36	30	100
Enskild	15	61	9	85	18	72	11	100
Totalt	183	238	159	580	32	41	27	100

Sedan 1999 har de öppna fritidsverksamheterna blivit fler. Men samtidigt har öppettiderna blivit kortare. År 1999 hade varje öppen fritidsverksamhet i genomsnitt öppet 18,9 timmar i veckan. År 2008 var motsvarande antal timmar 18,4.

Jämfört med öppen fritidsverksamhet i kommunal regi hade öppen fritidsverksamhet i enskild regi betydligt oftare öppettider i intervallet 16-20 veckotimmar. De hade i stället mer sällan långa (21 timmar eller mer) eller korta (högst 15 timmar) öppettider. Det är dock endast en liten del av den öppna fritidsverksamheten som drivs i enskild regi.

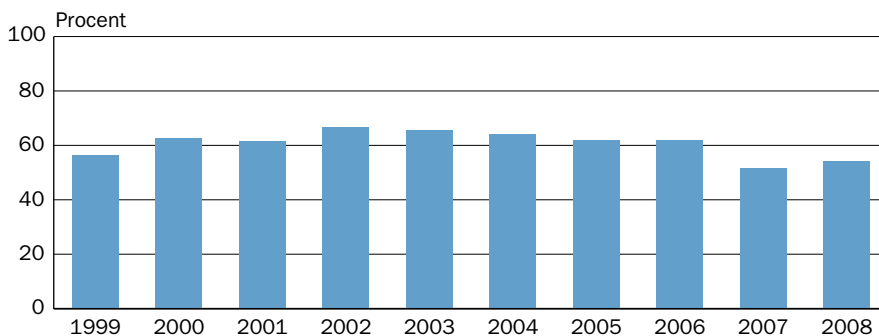
Diagram 3.4 Öppna timmar per öppen fritidsverksamhet och vecka 1999–2008

Organisation

Den öppna fritidsverksamheten kan vara organiserad på olika sätt. Den kan antingen ligga under samma organisation som skolan eller också under någon annan organisation. Drygt hälften av de öppna fritidsverksamheterna finns i dag i samma organisation som skolan. I början av 2000-talet var denna organisationsform något vanligare.

Diagram 3.5 Andel öppna fritidsverksamheter i samma organisation som skolan 1999–2008

De öppna fritidsverksamheterna drivs i allmänhet i kommunal regi. Andelen verksamheter i enskild regi har legat kring 10 procent mellan 1999 och 2008.

Kostnader

Den öppna fritidsverksamheten svarar för en mycket liten del av den totala kostnaden för skolbarnsomsorg. År 2008 uppgick kostnaden för öppen fritidsverksamhet riktad till 10–12-åringar till 184 miljoner kronor eller drygt 0,3 miljoner kronor per öppen fritidsverksamhet. Kostnaden utgjorde 0,3 procent av kommunernas totala kostnad för förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg. I förhållande till kostnaderna för fritidshem (för hela åldersgruppen 6–12 år), svarar den öppna fritidsverksamheten för 1,6 procent. Sedan 1999 har kostnaden för öppen fritidsverksamhet ökat med drygt 30 procent (fasta priser¹⁹).

Relationen mellan öppen fritidsverksamhet och inskriven verksamhet

Via den nationella statistiken kan man följa utvecklingen av antalet barn inskrivna i fritidshem sedan 1970-talet och antalet öppna fritidsverksamheter

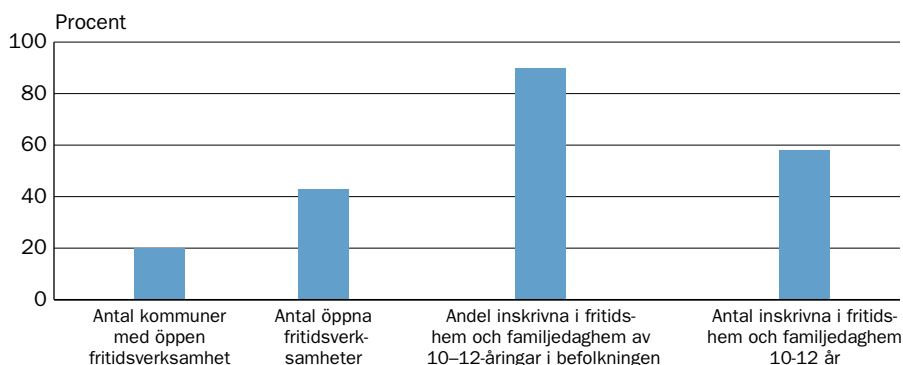
¹⁹ Med fasta priser menas att kostnaderna är uppräknade mot konsumentprisindex för att få jämförbarhet över tid.

sedan 1999. Det gör det möjligt att belysa sambandet mellan utbyggnaden av fritidshemmen och antalet öppna fritidsverksamheter.

Utvecklingen sedan 1999

Från 1999 och fram till i dag kan man följa utvecklingen av all skolbarnsomsorg för 10–12-åringar, såväl öppen fritidsverksamhet som inskrivna barn i fritidshem. Under denna period har såväl den öppna fritidsverksamheten som den inskrivna ökat i omfattning.

Diagram 3.6 Procentuell förändring 1999–2008

Den procentuella ökningen av antalet 10–12-åringar inskrivna i skolbarnsomsorg (fritidshem och familjedaghem) har varit större än motsvarande ökning av antalet kommuner med öppen fritidsverksamhet.

Mellan åren 1999 och 2008 nästan fördubblades andelen 10–12-åringar inskrivna i skolbarnsomsorg samtidigt som antalet kommuner med öppen fritidsverksamhet endast ökade med 20 procent. Antalet öppna verksamheter ökade mer – med 43 procent – men slutsatsen blir ändå att inskriven verksamhet för 10–12-åringar har ökat mer i omfattning än den öppna verksamheten under den senaste tioårsperioden.

Kommunala strategier

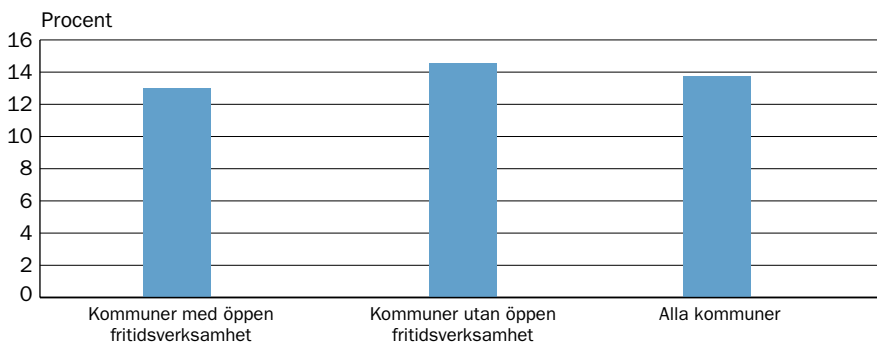
Skolbarnsomsorgen för 10–12-åringar uppvisar stora lokala variationer när det gäller omfattning och organisation. I en del kommuner har man valt att erbjuda öppen fritidsverksamhet och samtidigt ha en relativt liten andel 10–12-åringar inskrivna i fritidshem. I många kommuner finns ingen öppen fritidsverksamhet alls och där är andelen inskrivna ofta något högre.

Av landets 290 kommuner har 289 kommuner 10–12-åringar inskrivna i fritidshem och 72 kommuner bedriver öppen fritidsverksamhet. Alla dessa 72 kommuner har samtidigt 10–12-åringar inskrivna i fritidshem. De flesta kom-

muner har 10–12-åringar inskrivna i fritidshem/familjedaghem men ingen öppen fritidsverksamhet (217 kommuner). Endast en kommun har varken barn inskrivna i fritidshem/familjedaghem eller öppen fritidsverksamhet.

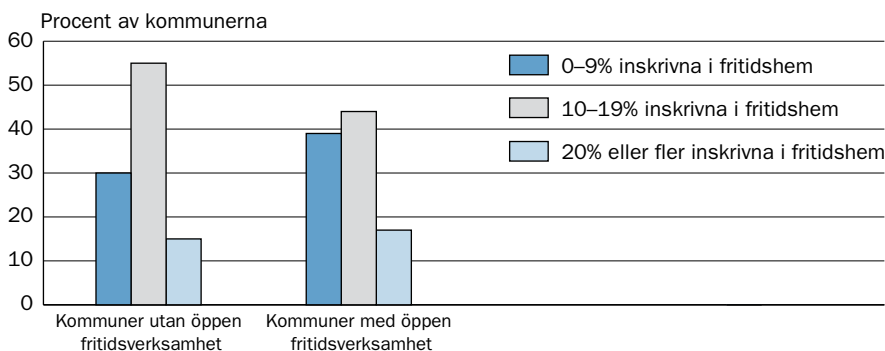
Det finns alltså ingen kommun som enbart erbjuder öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar. Det är emellertid vanligt att kommuner har öppen fritidsverksamhet och en mycket liten andel inskrivna 10–12-åringar.

Diagram 3.7 Genomsnittlig andel inskrivna i fritidshem 2008

I diagram 3.7 har en jämförelse gjorts mellan kommuner som har öppen fritidsverksamhet och kommuner som inte har det, när det gäller andelen inskrivna 10–12-åringar i fritidshem. Det framgår att de kommuner som har öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar i genomsnitt har en något mindre andel barn inskrivna i fritidshem. Andelen inskrivna i dessa kommuner är 13 procent. På motsvarande sätt har kommuner utan öppen fritidsverksamhet en större andel barn i fritidshem, 14,6 procent.

Diagram 3.8 Andel inskrivna i fritidshem i kommuner som har resp. inte har öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar 2008

Det framgår alltså att kommunerna har olika strategier när det gäller skolbarnsomsorg för 10–12-åringar. Antingen har man öppen fritidsverksamhet och då är andelen inskrivna barn låg. Eller också har man inte någon öppen fritidsverksamhet, men en större andel inskrivna barn i fritidshem.

Ett sätt att illustrera detta är att dela in kommunerna efter hur stor andel inskrivna 10–12-åringar de har. En tredjedel av kommunerna utan öppen fritidsverksamhet hade mindre än 10 procent av 10–12-åringarna inskrivna i fritidshem. En större andel, 39 procent, av kommunerna med öppen fritidsverksamhet hade mindre än 10 procent inskrivna i fritidshem. Det är överraskande att andelen kommuner med många barn inskrivna i fritidshem, 20 procent eller fler, är ungefär lika stor i gruppen kommuner med öppen fritidsverksamhet som i gruppen kommuner utan. Dessa kommuner erbjuder alltså fler än en form av omsorg för 10–12-åringar. En tolkning av dessa resultat är att dessa kommuner prioriterar och satsar på verksamhet för barn i åldern 10–12 år.

**Skolbarnsomsorg för
10–12-åringar i maj 2009**

4. Skolbarnsomsorg för 10–12-åringar i maj 2009

Kommunenkäten ger en bild av skolbarnsomsorgen som kompletterar den officiella statistiken. Enkäten innehåller bland annat frågor om vilka former av skolbarnsomsorg kommunerna erbjuder 10–12-åringar, i vilken utsträckning behovet har inventerats, förekomsten av kommunala mål eller riktlinjer samt uppföljningar och utvärderingar av verksamheterna.

I kapitel 3 görs en beskrivning utifrån den officiella statistiken som Skolverket publicerar varje år. Kommunerna lämnar bland annat uppgifter om hur många barn i åldrarna 10–12 år som är inskrivna i fritidshem respektive familjedaghem samt uppgifter om antal öppna fritidsverksamheter som finns i kommunen.

Former

I enkäten, som skickades till kommunerna i maj 2009, har kommunerna fått ange vilka former av skolbarnsomsorg²⁰ som erbjuds barn i åldern 10–12 år. De allra flesta kommuner uppger att de erbjuder fritidshem och att formen erbjuds i hela kommunen.

Tabell 4.1 Vilka former av skolbarnsomsorg erbjuds barn i åldern 10–12 år i kommunen? Antal kommuner

Former	Erbjuds			Summa
	i hela kommunen	i delar av kommunen	inte alls	
Fritidshem	255	16	19	290
Familjedaghem	53	58	179	290
Öppen fritidsverksamhet	35	32	223	290

Några kommuner har kommenterat att fritidshemmen är särskilt anpassade för åldersgruppen. Exempel på sådana kommentarer är:

Vår verksamhet är en mer öppen och flexibel verksamhet än skolbarnsomsorgen för 6-9 år. Det är mycket vanligt att barnen som vistas inom verksamheten har "lediga dagar", en avvänjning för att successivt klara sig på egen hand.

²⁰ Från den 1 juli 2009 ersattes begreppet familjedaghem med pedagogisk omsorg i skollagen och annan lagstiftning. Pedagogisk omsorg utgör ett samlingsbegrepp där familjedaghem är en av flera tänkbara varianter. I detta kapitel kommer uppgifter om familjedaghem att redovisas eftersom enkäten skickades till kommunerna i maj 2009.

Det är en enklare variant av fritids, där barnen är inskrivna och med en form av mer ansvarstagande än vad som är aktuellt för de yngre barnen, 6-9-åringarna.

Nästan fyra av tio kommuner uppger att de erbjuder familjedaghem för 10–12-åringar. Enligt enkätsvaren är det ungefär lika vanligt att familjedaghem erbjuds i hela som i enbart delar av kommunen.²¹

Öppen fritidsverksamhet erbjuds i maj 2009 endast i 67 av landets 290 kommuner jämfört med i 72 kommuner i oktober 2008. Det är i stort sett lika många kommuner som uppger att de erbjuder öppen fritidsverksamhet i hela som i enbart delar av kommunen. Uppgifter om hur många barn som utnyttjar öppen fritidsverksamhet saknas i den officiella statistiken. Däremot vet vi, via Skolverkets föräldraundersökning, att sju procent av 10–12-åringarna utnyttjade öppen fritidsverksamhet 2005.

En genomgång av ett antal kommuners hemsidor visar att det i vissa kommuner tycks finnas oklarheter om vad som kan betraktas som inskriven respektive öppen verksamhet för 10–12-åringar. Några kommuner benämner till exempel en verksamhet som öppen samtidigt som det finns ett inskrivningsförfarande och en terminsavgift eller månadsavgift. I syfte att kartlägga detta fanns i enkäten möjlighet att i en öppen fråga ange om det fanns någon ytterligare form av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar utöver fritidshem, familjedaghem och öppen fritidsverksamhet.

Fem procent av kommunerna har angett att de har *Annan form* av skolbarnsomsorg för barn i dessa åldrar. Verksamheterna benämns exempelvis ”öppen fritids med inskrivning”, ”inskriven plats i fritidsklubb”, ”inskriven verksamhet”. Några exempel på beskrivningar av verksamheten är följande kommentarer:

Klubb i samma lokal som fritidsgården. Barnen är inskrivna och det liknar fritidshem mer än öppen fritidsverksamhet. En del av de äldre skolbarnen fortsätter att vara inskrivna i de sk. ordinarie fritidshemmen medan några barn går över till klubbarna.

Fritidsklubben är ett förlängt fritidshem där barnen är inskrivna i likhet med fritidshem, men skillnaden är att de successivt får ta ett större ansvar, dock inte i lika stor utsträckning som i en öppen verksamhet.

²¹ Av Skolverkets officiella statistik framgår att drygt 38 000 10–12-åringar var inskrivna i skolbarnsomsorgen oktober 2008. Det motsvarar 13 procent av alla 10–12-åringar i befolkningen. De flesta är inskrivna i fritidshem och endast en liten andel i familjedaghem.

Fyra av dessa kommuner erbjuder, utöver *Annan form*, även öppen fritidsverksamhet och fritidshem för barn i dessa åldrar. Lika många, fyra kommuner, erbjuder *Annan form* och antingen fritidshem eller öppen fritidsverksamhet.

Kombinationer av olika former

Enligt kommunenkäten erbjuder tre av fyra kommuner enbart inskriven verksamhet för 10–12-åringarna dvs. fritidshem och familjedaghem. I 124 kommuner erbjuds bara fritidshem. Det finns ingen kommun som uppger att de enbart erbjuder familjedaghem för barn i dessa åldrar.

I elva kommuner erbjuds enbart öppen fritidsverksamhet. Att kommunen erbjuder både inskriven och öppen verksamhet förekommer i endast ett drygt femtiotal kommuner. Kommunerna tycks alltså i stor utsträckning välja mellan inskriven och öppen verksamhet.

Kommuner som uppger att de erbjuder fritidshem enbart i någon eller några delar av kommunen (16 kommuner) erbjuder oftast även öppen fritidsverksamhet i delar av kommunen. Kommuner som inte alls erbjuder fritidshem för åldersgruppen (19 kommuner) erbjuder oftast öppen fritidsverksamhet i hela kommunen. Flertalet av de kommuner som svarar att de inte erbjuder fritidshem för åldersgruppen har i enkäten lagt till en kommentar om att plats erbjuds i fritidshem om behov av särskilt stöd finns.

Den officiella statistiken visar att det i oktober 2008 endast var en kommun som inte har 10–12-åringar inskrivna i fritidshem. Detta kan verka motsägelselfullt, då resultat från kommunenkäten visar att 19 kommuner inte alls erbjuder fritidshem för sina 10–12-åringar. En förklaring kan vara att dessa kommuner inte generellt erbjuder inskriven verksamhet till samtliga barn i åldersgruppen.

Regionala skillnader

Fördelningen på olika former av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar skiljer sig åt mellan olika typer av kommuner. Öppen fritidsverksamhet är vanligast i kommungrupperna²² storstäder, större städer och förortskommuner medan fritidshem för åldersgruppen i stället är ovanligare i dessa kommungrupper, i synnerhet i förortskommuner och storstäder.

Att kommunen erbjuder både inskriven verksamhet och öppen fritidsverksamhet är vanligast i storstäder och större städer, 67 respektive 56 procent. De tiotal kommuner som uppger att de endast erbjuder öppen fritidsverksamhet är överrepresenterade bland förortskommunerna. 8 av de 11 kommunerna finns i denna kommungrupp.

²² Sveriges Kommuner och Landstings kommungruppsindelning, se bilaga 3.

Tabell 4.2 Andel (%) kommuner som erbjuder fritidshem, familjedaghem och öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar inom respektive kommungrupp

Kommungrupp	Fritidshem	Familjedaghem	Öppen fritidsv.
Storstäder	67	67	100
Förortskommuner	63	34	45
Större städer	93	48	59
Pendlingskommuner	100	37	20
Glesbygdskommuner	97	46	10
Varuproducerande kommuner	100	35	5
Övriga, > 25 000 inv.	100	38	21
Övriga, 12 500–25 000 inv.	97	32	19
Övriga, < 12 500 inv.	100	35	10
Samtliga kommuner	93	38	23

Tabell 4.3 Antal och andel kommuner som erbjuder både inskriven verksamhet och öppen fritidsverksamhet inom respektive kommungrupp

Kommungrupp	Antal	Andel (%)
Storstäder	2	67
Förortskommuner	9	24
Större städer	15	56
Pendlingskommuner	8	20
Glesbygdskommuner	4	10
Varuproducerande kommuner	2	5
Övriga, > 25 000 inv.	7	21
Övriga, 12 500–25 000 inv.	6	16
Övriga, < 12 500 inv.	3	10
Samtliga kommuner	56	19

Behovsinventeringar

För att ta reda på hur väl kommunerna känner till behovet av skolbarnsomsorg för barn i åldrarna 10–12 år samt vilka former som efterfrågas, har kommunerna fått svara på om de under de senaste två åren inventerat behovet.

Var åttonde kommun (37 kommuner) uppger att de har gjort en behovsinventering under de två senaste åren. Även i den studie av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar som Skolverket publicerade 2001 konstaterades att få kommuner hade inventerat behovet, två av tio kommuner.

Oftast har inventeringen varit inriktad på hela kommunen och inte enbart på någon eller några delar av kommunen. Det är något vanligare att man har inventerat behovet i storstadsområdena, mindre vanligt i glesbygdskommuner, där man kanske har lättare att få en överblick och känner till behovet ändå. Detta mönster framgick även i kartläggningen 2001.

Tabell 4.4 Har kommunen under de senaste två åren inventerat behovet av skolbarnsomsorg för barn i åldersgruppen 10–12 år? Antal och andel kommuner

Svar	Antal	Andel (%)
Ja, behovet har inventerats för hela kommunen	30	10
Ja, behovet har inventerats för någon/några delar av kommunen	7	2
Summa Ja	37	13
Nej, behovet har inte inventerats	253	87
Alla	290	100

Kommunerna ombads att skicka in dokumentation som beskriver vilket underlag som använts i inventeringen samt vilka former inventeringen gällt, eller att beskriva underlaget i enkäten. I stort sett alla kommuner valde att beskriva underlaget i stället för att skicka in det.

Som underlag har kommunerna använt sig av befolkningsprognoser, anmälningar, uppföljning av beläggningsgrad i öppen fritidsverksamhet i olika kommunaldelar, efterfrågeenkäter bland föräldrar, dialog med föräldrasamråd eller bedömningar gjorda av personal i skola eller skolbarnsomsorg.

Inventeringarna tycks i liten utsträckning omfatta vilken form av skolbarnsomsorg som efterfrågas av föräldrar och barn i kommunen, utan snarare i vilken utsträckning den form som kommunen erbjuder kommer att utnyttjas.

Några av de kommuner som uppger att de inte inventerat behovet har i enkäten kommenterat att de inte anser att det behövs eftersom alla som önskar skolbarnsomsorg erbjuds plats i inskriven verksamhet dvs. fritidshem och familjedaghem. Några exempel på sådana kommentarer är:

Vi inventerar inte utan erbjuder plats i fritidshem.

Vi erbjuder alla som önskar skolbarnsomsorg och samtliga får plats i fritidshem.

Styrning och ledning

I enkäten ingick frågor om beslutsnivå när det gäller form av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar, förekomst av kommunala mål eller riktlinjer samt om man följt upp eller utvärderat skolbarnsomsorg för barn i den aktuella åldersgruppen under de senaste två åren. Frågorna ger en viss uppfattning om kommunernas styrning och ledning av verksamheten, vilket i sin tur kan säga något om hur den prioriteras. Vid fallstudierna i öppen fritidsverksamhet har även frågor om förekomst av mål och utvärdering eller uppföljning av verksamheten ställts.

Beslutsnivå

I drygt åtta av tio kommuner fattas besluten om vilka former av skolbarnsomsorg som ska erbjudas på central nivå. Det är mindre vanligt att besluten fattas i kommundelarna (eller motsvarande) eller på skolenhetsnivå, 3 respektive 9 procent. De 26 kommuner som svarar *Annan nivå* nämner exempelvis Skolorrådesnivå, Utskottet för lärande och stöd.

Tio kommuner uppger fler än en beslutsnivå. Det är vanligt att man uppger att beslut om vilken form av skolbarnsomsorg som erbjuds fattas både centralt i kommunen och på skolenhetsnivå.

Tabell 4.5 Kommunerna efter beslutsnivå om form av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar. Antal och andel kommuner

Beslutsnivå i kommunen	Antal	Andel (%)
I kommunen centralt	240	83
I kommundelarna (motsv.)	10	3
På skolenhetsnivå	25	9
Annan nivå	26	9
Antal svar*	301	
Antal svarande	290	100

* Några kommuner har uppgett flera svar.

Kommunala mål och riktlinjer

Drygt fyra av tio kommuner (128 kommuner) uppger att det finns politiskt beslutade mål eller riktlinjer på kommunal nivå som avser skolbarnsomsorg för 10–12-åringar. Målen kan röra hela kommunen eller delar av den, till exempel vissa stadsdelar.

Det vanligaste är att det finns mål för fritidshem. Av de kommuner som erbjuder fritidshem uppger 42 procent att de har mål eller riktlinjer för verksamheten, medan motsvarande andel för kommuner som erbjuder familjedaghem och öppen fritidsverksamhet är 32 respektive 30 procent. Ungefär lika många, 36 procent, av de kommuner som erbjuder *Annan form*²³ av skolbarnsomsorg än fritidshem, familjedaghem och öppen fritidsverksamhet svarar att det finns mål eller riktlinjer för verksamheten.

Kommuner som anger att det finns mål eller riktlinjer ombads bifoga dem tillsammans med enkätsvaren eller att beskriva dem i frågeformuläret. De flesta kommuner har valt att bifoga måldokumentet medan några i stället valde att beskriva målen eller riktlinjerna. Målen redovisas exempelvis i skolplaner, barn- och ungdomsplaner, verksamhetsplaner, kvalitetsdeklarationer eller nämndsplaner.

²³ Se även avsnittet Former, tidigare i kapitlet.

En genomgång av de dokument som skickats in visar att många handlar om tillgången till skolbarnsomsorg och avgifter. Någon kommun har till exempel som mål att 10–12-åringarna i kommunen ska erbjudas både fritidshem och öppen fritidsverksamhet.

Flera av de bifogade måldokumenterna rör även innehållet i verksamheten. Några av dessa är mycket allmänt hållna medan andra är mer detaljerade. I några av dokumenten redovisas verksamhetsmålen och verksamhetsuppdraget samt hur och när uppföljningen eller utvärderingen av målen ska ske. Målen handlar ofta om trygghet, trivsel, utveckling och lärande, normer och värden, samverkan, delaktighet och inflytande samt hälsa och fysisk aktivitet.

En av kommunerna beskriver målen för fritidshemmen så här:

Fritidshemmen ska genom att erbjuda skapande arbete, lek och olika aktiviteter utgöra ett komplement till skolans verksamhet. En väl fungerande relation och kommunikation mellan hemmen och fritidshemmet ska eftersträvas. Alla som vistas i fritidshemmet ska känna sig trygga. Nolltolerans mot våld och all form av kränkande behandling ska råda. Fritidshemmet ska sträva efter att barnen utvecklar sin förmåga att ta ansvar, vara delaktiga och utöva inflytande i verksamheten.

I de fallstudier som gjordes framgår att flera av de öppna fritidsverksamheterna har mål för sitt arbete, men att målen kan se olika ut. De verksamheter som är organiserade under kultur- och fritidsförvaltningen har många gånger egna mål medan verksamheter som är samordnade med skolan i allmänhet hänvisar till skolans mål. Målen återrapporteras ofta till kommunen, till exempel i skolans gemensamma kvalitetsredovisning. Exempel på intervjuvar är:

– Vi har fått mål från beställarna och dessa mål bryter vi sedan ned och gör till egna. Målen handlar om tillgänglighet, innehåll, likabehandlingsplaner och mobbningsplaner. Och mål att samverka med föräldrarna.

– Personalen skriver sina egna konkreta mål. Det finns inga tydliga mål från kommunen, det är verksamheten som själv tar fram sina mål gentemot rektor. Rektor rapporterar en kvalitetsredovisning för skolan och den öppna verksamheten till kommunen.

– Vi jobbar mycket med delaktighet, inflytande och främjande. Vi har hälsomål och därför säljer vi inte godis och har nyttiga mellanmål. Att samverka med föreningslivet är också ett mål vi har. Det här är mål som kommer centralt ifrån och nu ska vi sätta oss och skriva verksamhetsmål för nästa år.

Uppföljningar och utvärderingar

Ungefär var tredje kommun (101 kommuner) har följt upp eller utvärderat skolbarnsomsorg för 10–12-åringar på kommunal nivå under de två senaste åren. Sju av tio av dessa har även politiskt beslutade mål för verksamheten.

I studien av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar som Skolverket publicerade 2001, svarade knappt var fjärde kommun att verksamheten hade utvärderats.

Oftast har utvärderingarna rört fritidshem. Av de kommuner som erbjuder fritidshem uppger var tredje att de under de senaste åren följt upp eller utvärderat verksamheten, medan motsvarande andel för kommuner som erbjuder familjedaghem och öppen fritidsverksamhet är 23 respektive 21 procent. Detta svarsmönster fanns även i den tidigare studien av skolbarnsomsorg.

Av de kommuner som erbjuder *Annan form* av skolbarnsomsorg än fritidshem, familjedaghem och öppen fritidsverksamhet svarar var tredje att verksamheten följts upp eller utvärderats på kommunal nivå under de två senaste åren.

Ett fyrtiotal kommuner skickade in utvärderingarna tillsammans med enkätsvaren. Utvärderingarna redovisas till exempel i kvalitetsredovisningar, verksamhetsberättelser eller i separata kartläggningar. I några av utvärderingarna och uppföljningarna har frågor ställts till personal, föräldrar och barn. Frågor till föräldrarna kan handla om trygghet, trivsel, bemötande, information, delaktighet, lärande, hälsa och lokaler. Frågor till barnen kan handla om trivsel generellt och trivsel med de andra barnen och de vuxna i verksamheten, möjlighet att vara med och bestämma och få information om vad som ska hända samt vilka aktiviteter de deltar i när de är där.

En av kommunerna beskriver vikten av utvärdering och uppföljning av den öppna fritidsverksamheten i kommunen så här:

För att nämnden ska kunna bedöma resultaten av verksamheten behöver verksamheten kontinuerligt utvärderas och följas upp. I utvärderingen av den öppna fritidsverksamheten analyseras och värderas resultaten i relation till nämndsmålen och i vilken mån dessa har uppnåtts. Uppföljning handlar om att kontinuerligt och över tid samla in och redovisa olika faktorer som beskriver och ger en bild av den öppna fritidsverksamheten, dess förutsättningar och processer. Om resultaten av utvärdering och uppföljning inte är bra diskuteras och initieras förbättringsåtgärder.

I en annan kommun beskrivs syftet med utvärdering av fritidshem enligt följande:

Att som ett led i den kontinuerliga uppföljningen och utvärderingen av fritidsverksamheten belysa en rad områden (innehåll och aktiviteter, normer och värden samt jämställdhetsfrågor, samverkan samt kost och rörelse) och ge förslag till fortsatt arbete med förbättringsåtgärder.

Av enkätsvaren framgår att kommuner som har politiskt beslutade mål eller riktlinjer som rör skolbarnsomsorg för 10–12-åringar oftare anger att de har utvärderat verksamheten än de som inte har det.

Tabell 4.6 Kommunerna om de har utvärderat skolbarnsomsorg för 10–12-åringar eller ej efter om de har eller saknar mål för verksamheten

	Antal	Andel (%)
Kommuner med mål för skolbarnsomsorg för 10–12-åringar:		
<i>utvärderat verksamheten</i>	70	55
<i>ej utvärderat verksamheten</i>	58	45
<i>Summa</i>	128	100
Kommuner som saknar mål för skolbarnsomsorg för 10–12-åringar:		
<i>utvärderat verksamheten</i>	31	19
<i>ej utvärderat verksamheten</i>	131	81
<i>Summa</i>	162	100

En annan skillnad rör huruvida kommunen har inventerat behovet av skolbarnsomsorg för barn i åldersgruppen 10–12 år. De kommuner som har mål för verksamheten har dubbelt så ofta inventerat behovet av skolbarnsomsorg jämfört med kommuner som inte har det.

Tabell 4.7 Kommunerna om de har inventerat behovet av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar eller ej efter om de har eller saknar mål för verksamheten

	Antal	Andel (%)
Kommuner med mål för skolbarnsomsorg för 10–12-åringar:		
<i>inventerat behov</i>	22	17
<i>ej inventerat behov</i>	106	83
<i>Summa</i>	128	100
Kommuner som saknar mål för skolbarnsomsorg för 10–12-åringar:		
<i>inventerat behov</i>	15	9
<i>ej inventerat behov</i>	147	91
<i>Summa</i>	162	100

Några av de öppna fritidsverksamheter som besöktes i fallstudierna gör utvärderingar, andra inte. Utvärderingarna ser olika ut. I några fall får barn och föräldrar svara på en enkät. Utvärderingarna görs vanligen årligen eller terminsvis och rapporteras ofta till kommunen centralt. Exempel på intervju svar är:

– Vi försöker bli bättre på att dokumentera våra verksamheter. Fritidsledare, föräldrar och barn får fylla i enkäter om det till exempel är något de saknar. Det gör vi för att kunna förbättra oss.

– Vi utvärderar verksamheten genom att det kommer ut en enkät till alla barn en gång per termin. Frågorna handlar bland annat om bemötande. Ibland får föräldrarna svara på frågor. Det finns i våra mål att föräldrarna är viktiga och vi ska tillgodose deras önskemål. Resultaten sammanställs sedan och lämnas till chefen.

Information till föräldrar och barn

Enligt Skolverkets allmänna råd för öppen fritidsverksamhet bör kommunen informera föräldrar och barn om vilka former av skolbarnsomsorg som erbjuds barn i 10–12-årsåldern. Detta framgår numera även av skollagen, dvs. ”Kommunen ska informera om den skolbarnsomsorg som kommunen anordnar samt om motsvarande enskild verksamhet som kommunen har godkänt. Informationen ska även avse möjligheten att driva enskild skolbarnsomsorg med bidrag”. När kommunen erbjuder öppen fritidsverksamhet för barn i dessa åldrar bör föräldrar och barn informeras om skillnaden mellan inskriven och öppen verksamhet.

I enkäten finns en fråga om kommunerna informerar föräldrar och barn om vilka former av skolbarnsomsorg som erbjuds barn i åldern 10–12 år, och på vilket sätt informationen sker. Vid fallstudierna har också personalen i den öppna fritidsverksamheten fått beskriva hur de informerar föräldrar och barn om verksamheten.

Enligt kommunenkäten uppger i stort sett alla kommuner, 96 procent, att de informerar om vilka former av skolbarnsomsorg som erbjuds 10–12-åringar. Det svarsalternativ som samlar flest svar är ”informerar via kommunens hemsida”, drygt åtta av tio kommuner. Att det sker via skolan är också ett vanligt svar, drygt sju av tio kommuner. Det är mindre vanligt att informationen sker via brev eller folder från kommunen riktad till föräldrar och barn. Det sker i fyra av tio kommuner.

Till denna fråga fanns också möjlighet att ange om informationen sker på annat sätt. Här finns svar som att föreningar som bedriver verksamhet informerar, barnen får information från sitt fritidshem eftersom de stannar kvar där som 10–12-åringar, fritidshemspersonal informerar föräldrar om att det finns öppen fritidsverksamhet, information sker på föräldramöten, genom besök i form av att skolor gör studiebesök till den öppna fritidsverksamheten.

De flesta (218 kommuner) uppger att informationen sker på mer än ett sätt. Den vanligaste kombination är information både via hemsidan och skolan (91 kommuner) eller dessutom via brev eller folder riktad till föräldrar och barn (63 kommuner).

Drygt var femte kommun (62 kommuner) uppger enbart en informationskanal. Det vanligaste svaret är då att information sker via hemsidan (29 kommuner) följt av via skolan (24 kommuner).

Tabell 4.8 På vilket/vilka sätt informerar kommunen föräldrar och barn om vilka former av skolbarnsomsorg som erbjuds 10–12-åringar? Antal och andel kommuner

Information	Antal	Andel (%) av de svarande
Brev/folder från kommunen riktad till föräldrar och barn	111	40
Information via kommunens hemsida	235	84
Information via skolan	205	73
På annat sätt	32	11
Antal svar*	583	
Antal svarande	279	100

* Flera svarsalternativ kunde anges

Av fallstudierna framgår att informationen om öppen fritidsverksamhet ofta sprids via skolan till eleverna i årskurs 3, eller vid terminsstart i årskurs 4. Informationen sker då enligt de flesta av de intervjuade genom att barnet får ett informationsblad att ta med sig hem. Att informationen sker i samband med föräldramöten, då personalen från den öppna verksamheten deltar, är också ett vanligt informations sätt. Det förekommer också att personalen besöker eleverna i årskurs tre, i de skolor som ingår i upptagningsområdet, för att berätta om verksamheten. Någon av de intervjuade berättar att de bjuder in barnen och föräldrarna till studiebesök för att ge dem möjlighet att bekanta sig med personalen och lokalerna. Exempel på intervjusvar:

– Vi brukar gå ut och informera föräldrar i årskurs 3 och 4 om in-skriven och öppen verksamhet och beskriva likheter och skillnader. För att det ska bli tydligt informerar vi om vad som ingår, de olika öppet-tiderna, tillsynsansvaret och kostnader.

– Jag tycker att det är väldigt viktigt med den här informationen, man ser alltid varje höst att det finns några som knappt vet att vi finns och som inte tror att de får vara här. Så det är viktigt att de får information om den öppna verksamheten. Jag vill ju att deras barn ska vara här.

Öppen fritidsverksamhet

5. Öppen fritidsverksamhet

Ett särskilt fokus i Skolverkets kartläggning av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar riktas mot den öppna fritidsverksamheten. De kommuner som i enkäten har angett att de har öppen fritidsverksamhet har därför fått svara på ytterligare ett antal frågor. Frågorna rör hur många verksamheter det finns i kommunal respektive enskild regi, nämndorganisation, avgifter samt hur kommunen följer upp antalet besökare. Även kommuner som angett att de har *Annan form* av skolbarnsomsorg än fritidshem, familjedaghem och öppen fritidsverksamhet har fått svara på några av dessa frågor.²⁴

För att få exempel på hur den öppna fritidsverksamheten är utformad har dessutom fallstudier genomförts i tio kommuner med förhållandevis väl utbyggd öppen fritidsverksamhet. I varje kommun har intervjuer gjorts med personal i en öppen fritidsverksamhet. Intervjувaren redovisas i form av exempel främst i detta kapitel.²⁵

Organisation och styrning

Enligt kommunenkäten hade knappt en fjärdedel av kommunerna, 67 kommuner, någon öppen fritidsverksamhet under mätveckan, dvs. vecka 22, 2009. Sammanlagt rapporterades 683 verksamheter. Tillgången varierar mellan kommunerna. Störst antal verksamheter finns i större städer, storstäder och förortskommuner.

Den öppna fritidsverksamheten kan, liksom all skolbarnsomsorg, drivas i kommunal eller enskild regi. Närmare 90 procent av de öppna fritidsverksamheterna drivs i kommunal regi enligt enkätsvaren.

Tabell 5.1 Antal öppna fritidsverksamheter totalt samt därav andel i enskild regi per kommungrupp

Kommungrupp	Totalt	Därav andel (%) i enskild regi
Storstäder	182	23
Förortskommuner	159	15
Större städer	231	7
Pendlingskommuner	34	15
Glesbygdskommuner	4	0
Varuproducerande kommuner	2	0
Övriga, > 25 000 inv.	54	2
Övriga, 12 500–25 000 inv.	14	7
Övriga, < 12 500 inv.	3	0
Samtliga kommuner	683	13

²⁴ Se även avsnittet Former i kapitel 4. Skolbarnsomsorg för 10–12-åringar i maj 2009.

²⁵ Se även avsnittet Fallstudier i kapitel 1. Om undersökningen.

Enligt enkätsvaren hade 14 kommuner *Annan form*²⁶ av skolbarnsomsorg än fritidshem, familjedaghem och öppen fritidsverksamhet under mätveckan, dvs. vecka 22, 2009. Sammanlagt rapporterades 107 enheter. Verksamheterna finns framför allt i förortskommuner. 14 procent drivs i enskild regi.

Ansvarig nämnd

I kommunenkäten ingick en fråga om nämndorganisation för den öppna fritidsverksamheten.

Av de 67 kommuner som har öppen fritidsverksamhet svarar närmare två av tre att barn- och utbildningsnämnden eller motsvarande ansvarar för den öppna fritidsverksamheten. Det är mindre vanligt att kultur- och fritid eller motsvarande uppges som ansvariga, drygt en av tre.

Några kommuner har uppgett att flera nämnder ansvarar för den öppna fritidsverksamheten i kommunen, och då är det vanligen barn- och utbildningsnämnd och kultur och fritid som anges. I Göteborg och Malmö nämns utöver barn- och utbildningsnämnden även stadsdelsnämnden/stadsdelsfullmäktige som ansvariga för öppen fritidsverksamhet.

Till svarsalternativet *Annat* har förts bland annat kommunstyrelsen, bildningsförvaltning (Barn, Utbildning, Kultur, Fritid), styrelsen för 2 fristående skolor och IFO (Individ och familjeomsorg).

Tabell 5.2 Kommuner efter ansvarig nämnd för öppen fritidsverksamhet. Antal och andel kommuner

Ansvarig nämnd	Antal	Andel (%)
Barn- och utbildning (motsv.)	43	64
Kultur- och fritid (motsv.)	24	36
Annan	11	16
Antal svar*	78	
Antal svarande	67	100

* Några kommuner har uppgett flera svar.

I närmare 80 procent av kommunerna som anger att de har *Annan form* av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar ansvarar barn- och utbildning eller motsvarande för verksamheten. Det förekommer också att kultur- och fritid är ansvarig, även om det är mindre vanligt. Fyra kommuner uppger att ansvaret ligger på båda nämnderna.

²⁶ Se även avsnittet *Former* i kapitel 4. Skolbarnsomsorg för 10–12-åringar i maj 2009.

Lokalisering

Av fallstudierna framgår att öppen fritidsverksamhet kan organiseras och vara lokaliserad på olika sätt. Några av de besökta verksamheterna är organiserade under kultur- och fritidsnämnden. Det vanligaste är då att verksamheten är lokaliserad till en fritidsgård. Det förekommer dock även att verksamheten finns i egna lokaler eller i någon skolas lokaler. Fritidsgårdarna är ofta öppna även för äldre barn på kvällar. I några fall är fritidsgården även öppen för ungdomar, från 13 år och uppåt, på eftermiddagen, men verksamheten besöks främst av 10–12-åringar den tiden.

I de verksamheter som besöktes var verksamheten ofta samlokaliserad med en skola. I flera intervjuer lyftes fördelar med att verksamheten ligger organisatoriskt under skolan, till exempel att det blir en naturlig del av barnens hela skoldag, att det underlättar samverkan mellan lärare och personal i den öppna fritidsverksamheten samt att det är en närhet mellan lokalerna då barnen slutar skolan för dagen. Det kan även ses som en nackdel att barnen inte får byta miljö efter skolan. Personalen i den öppna fritidsverksamheten arbetar ofta i skolan på förmiddagen, bland annat som rastvakter eller med vissa frågor som exempelvis elevråd. Exempel på intervjusvar:

– Det är en stor fördel att den person som ansvarar för verksamheten också är en del av barnens hela skoldag. Å andra sidan kunde det ju vara skönt för barnen att få gå härifrån, till något annat ställe.

– En nackdel kan vara att vi delar skolgård med de yngre fritidshemsbarnen. Det finns regler på skolgården som jag tror att våra äldre barn skulle klara att sköta. Men eftersom vi delar skolgård så måste de hålla sig inom samma gränser som de yngre. Vi kan ju till exempel inte åka skateboard eller sparkcykel, för det är förbud mot detta.

– Någonstans känns det som om den här verksamheten inte ses som lika viktig som skolans verksamhet. Det är ofta man blir ombedd att göra saker när vi har planeringstid. Det kan vara negativt och samtidigt vill man ju ställa upp.

Avgifter

För öppen fritidsverksamhet gäller, enligt kommunallagen, att kommuner får ta ut avgifter enligt självkostnadsprincipen, till exempel avgifter för mellanmål.

I enkäten har de kommuner som erbjuder öppen fritidsverksamhet fått ange om någon avgift för verksamheten tas ut, och i så fall i vilken form. Två av tre kommuner uppger att en avgift tas ut. Oftast avser den kostnaden för mellanmål/måltidskuponger. 30 av de 45 kommuner där avgift förekommer – 67

procent – anger denna form av avgift. Dagkort eller betalning per besök används endast i två kommuner.

Till denna fråga fanns också möjlighet att ange om det finns andra typer av avgifter. Här finns svar som att en kostnad kan tas ut för någon aktivitet eller utflykt, att en månadsavgift eller terminsavgift betalas samt årskort.

Tabell 5.3 Vilka avgifter för öppen fritidsverksamhet förekommer i kommunen? Antal och andel kommuner

Avgifter	Antal	Andel (%) av de svarande
Dagkort/betalning per besök	2	4
Avgift för mellanmål/måltidskupong	30	67
Annan avgift	27	60
Antal svar*	59	
Antal svarande	45	100

* Flera svarsalternativ kunde anges

Nästan var tredje kommun (14 kommuner) uppger att flera former av avgifter tas ut, vanligen avgift för mellanmål och en terminsavgift.

De kommuner som erbjuder *Annan form*²⁷ av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar hänvisar till avgifter i form av fritidsabonnemang, barnomsorgstaxa, månadsavgift.

Av fallstudierna framgår att avgifternas utformning varierar. En verksamhet är till exempel helt avgiftsfri och barnen får även mellanmål gratis. Några har en terminsavgift som ger tillträde till den öppna verksamhetens aktiviteter samt en avgift för mellanmål. För i stort sett motsvarande verksamhet betalar man en terminsavgift som varierar mellan 0–200 kronor. Ett par av de besökta verksamheterna tar endast ut en avgift för mellanmål. Kostnaden per mellanmål ligger vanligtvis runt 10 kr. En av de besökta verksamheterna är gratis, men om barnen vill äta mellanmål betalas en avgift på 150 kronor per månad. Under loven serveras både lunch och mellanmål för denna avgift.

Enligt de intervjuade bestäms avgiften centralt i kommunen. På frågan om avgiften kan vara ett hinder för familjer att delta, svarar de flesta att det för några av barnen kan vara det. Några exempel på sådana intervju svar är:

– Vår verksamhet är ju gratis men vi tar ut en mellanmålsavgift på 150 kronor i månaden. För ett fåtal kan det vara ett hinder, men inte ett hinder för att komma hit, de får ju vara här utan att betala. Men det kan vara ett hinder om de inte vet det. Men det är vi noga med att tala om för barnen. Men det kan ju vara så att de som inte får äta känner sig utanför och tycker att det är tråkigt att gå hit. Då försöker vi ju

²⁷ Se även avsnittet Former i kapitel 4. Skolbarnsomsorg för 10–12-åringar i maj 2009.

prata med föräldrarna, men vi kan ju inte tvinga föräldrarna att betala utan bara säga att vi gärna vill att deras barn ska vara här.

– Det har varit diskussion om verksamheten ska avgiftsbeläggas, men jag hoppas att den i så fall blir så pass låg så att de flesta föräldrar ändå väljer att betala en terminsavgift. För det är man ju lite orolig för i ett område som är lite socioekonomiskt tyngre. Det finns ju faktiskt föräldrar som lever på existensgräns och då kan ju femhundra kronor vara väldigt mycket pengar även om man tycker att det är ganska billigt. Det blir ju inte så många kronor om dagen om man tänker att de ska gå varje dag. Men just den här rörligheten att de faktiskt kan välja när de vill komma. Då kan man ju som förälder fundera om man verkligen ska betala för det om barnet bara går någon gång i veckan.

Antal besökare

Enligt de allmänna råden för öppen fritidsverksamhet bör kommunen fortlöpande hålla sig informerad om besöksfrekvensen i de öppna fritidsverksamheterna. Enligt kommunenkäten uppger tre av fyra av de kommuner som erbjuder öppen fritidsverksamhet att de följer upp antalet besökare.

Att uppföljningen sker genom besöksstatistik svarar åtta av tio kommuner i enkäten. De 13 kommuner som anger alternativet *Annat sätt* hänvisar där framför allt till att uppföljningen sker via terminsavgiften eftersom barnen registreras i samband med betalningen, dvs. ”via avgifter men ej närvaro” som en kommun uttrycker det. Ett par kommuner hänvisar till att varje skola med öppen fritidsverksamhet ansvarar för att följa upp antalet besökare.

Tabell 5.4 På vilket sätt följer kommunen upp antal besökare i den öppna fritidsverksamheten för 10–12-åringar i kommunen?
Antal och andel kommuner

Följer upp antal besökare	Antal	Andel (%) av de svarande
Genom besöksstatistik	40	80
Annat sätt	13	26
Antal svar*	53	
Antal svarande	50	100

* Flera svarsalternativ kunde anges

I fallstudierna tillfrågades personalen om det finns statistik eller uppgifter över antal besökare i verksamheten. Av svaren framgår att de flesta följer upp antalet besökare men att det sker på olika sätt. Några berättade att barnen har blivit tillsagda att skriva upp sig på en närvarolista det första de gör när de kommer, dels för att få en uppgift om antalet besökare och dels, som någon tillägger,

för att snabbare lära sig namnen på barnen. I några fall använder man sig av frekvensmätningar, en gång på höstterminen och en gång på vårterminen, för att mäta antalet besökare. Besöksstatistiken rapporteras sedan centralt till kommunen. I den verksamhet som besöktes som var helt avgiftsfri framgick att personalen, utöver frekvensmätningar på hösten respektive våren, på begäran från kommunen dagligen för statistik om hur många som äter mellanmål. Exempel på intervjusvar är:

– Varje dag skriver barnen upp sig på en lista när de kommer. Besöksstatistiken är vårt bästa verktyg och argument för att få driva fritidsgården.

– Vi har en mätvecka två gånger om året, en på hösten och en på våren. Då skickar kommunen ut ett underlag som vi får fylla i, då får man mäta varje eftermiddag hur många barn som är där.

Förutsättningar och innehåll

Via fallstudier i öppen fritidsverksamhet har frågor om personal, lokaler och utemiljö samt innehåll och utformning belysts.

Personal

För bedrivande av skolbarnsomsorg ska det enligt skollagen finnas personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barnens behov av omsorg och en god pedagogisk verksamhet kan tillgodoses. De allmänna råden för öppen fritidsverksamhet betonar att personalens kompetens är avgörande för verksamhetens kvalitet. Den kompetens som de allmänna råden anger är barn- och ungdomspedagogisk högskoleutbildning, men också att fritidsledare är en lämplig personalkategori för den öppna fritidsverksamheten.

Vid de tio öppna fritidsverksamheter som besökts har främst fritidsledare varit anställda, i några fall fritidspedagoger. I två av verksamheterna finns förskollärare anställda.

I några av fallstudierna förefaller den öppna fritidsverksamheten vara lågt prioriterad så till vida att endast en person är anställd. Detta sätter ramar för innehållet och verksamheten syftar i stor utsträckning till att sysselsätta eller förströ barnen under den tid de vistas där.

Några av de intervjuade anser att personaltätheten är tillräcklig men att de däremot skulle vilja ha mer tid för planering. Exempel på intervjusvar är:

– Man skulle behöva mer tid själv hellre än att vara en till person, eftersom det är mer timmar man behöver för att kunna göra en bra planering inför eftermiddagen. Nu har vi en planeringstimme i veckan.

– Tiden för planering, för samtal och diskussioner är begränsad och det är väl där man skulle önska att det finns mer tid än vad man har.

Genomgående har den personal som intervjuats ett starkt engagemang i verksamheten. De uppfattar den öppna fritidsverksamheten som betydelsefull för barnen.

Lokaler och utemiljö

Lokalerna ska enligt skollagen vara ändamålsenliga. De besökta öppna fritidsverksamheternas lokaler varierar när det gäller storlek och läge. I några fall har de egna lokaler som vanligen inte används av någon annan verksamhet, medan andra samutnyttjar lokaler på en fritidsgård eller inom till exempel skolan. I några fall är lokalerna utformade efter verksamhetens behov medan andra har fått anpassa sig till de lokalytor som har kunnat avvaras. En av de besökta verksamheterna är lokaliserad i ett bibliotek, en annan i rymliga lokaler i anslutning till ett utomhusbad som kan utnyttjas på sommaren.

I flera av de verksamheter som besöktes har man tillgång till skolans idrotts-hall eller en närliggande idrottshall. Hallen besöks en eller flera gånger i veckan. I ett flertal av verksamheterna nämner man också att man har tillgång till skolgården där barnen kan leka och till exempel spela basket, brännboll och fotboll på våren och sommaren. Av intervjuerna framgår också att tillgången till idrottshall och utemiljö är särskilt viktig när lokalerna är små och ger små möjligheter till fysiska aktiviteter, samt är begränsande när det gäller antalet barn som kan rymmas i lokalerna.

Några exempel på svar på frågan om lokalerna är anpassade för verksamheten:

– Lokalerna är ju egentligen inte så anpassade till öppen fritids egentligen, vi håller ju till i skolans bibliotek. Det är ju inte en stor fin lokal, med en massa små fina målarateljéer och mysrum. Man får göra vad man kan av det. Vi har ju tillgång till gymnastiksal också och vi har tillgång till skolgården.

– Det är ju skolans lokaler, men vi har en dörr in till idrottssalen, så vi använder den varje eftermiddag. Vi behöver inte gå via korridorer och omklädningsrum utan man bara öppnar dörren, så på det sättet är det de bästa lokalerna.

Innehåll och utformning

Skolbarnsomsorgens uppgift är enligt skollagen att komplettera skolan samt erbjuda barn en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen. Barngrupperna ska

ha en lämplig sammansättning och storlek och lokalerna ska vara ändamålsenliga. Skolbarnsomsorgen ska utgå från varje barns behov. Dessa uppgifter ska också den öppna fritidsverksamheten svara mot. I den öppna fritidsverksamheten har det enskilda barnet en större frihet att välja om man vill delta eller inte. Antalet barn varierar därför från en dag till en annan och verksamheten måste vara flexibel i förhållande till besökarna. I intervjuerna framgår att denna flexibilitet ibland gör det svårt att genomföra organiserade aktiviteter. Exempel på intervjusvar om detta är:

– Det är ganska öppet och fritt, det är mycket eget val och vi är med och gör sådant som de tycker är kul. Det är ganska svårt att ha en organiserad aktivitet, det vill ju alla barn vara med på. Men det är svårt att hitta en dag då alla kan vara med, för någon har fotboll och nästa gång då är det någon som ska gå på tennis eller vad det nu kan vara.

Av intervjuerna framgår att den öppna verksamheten formas av den personal som arbetar där. Personalens kompetens och intressen har stor betydelse. Av besöken framgår till exempel att öppen fritidsverksamhet som är samorganiserad med en fritidsgård och där personalen utgörs av fritidsledare ofta får en prägel av den kultur och verksamhet som finns på fritidsgårdar.

I en av de besökta verksamheterna arbetar en utbildad dramapedagog. Drama är därmed en av flera aktiviteter som erbjuds i verksamheten. Barnen har också tillgång till kultur- och dramasalen på skolan.

Personalen tillfrågades även om de anser att de kan anpassa verksamheten till barnen. I några fall svarar personalen att man utgår från barnens behov och anpassar innehållet efter det. En av de intervjuade berättar hur de tillfälligt anpassade verksamheten till pojkar respektive flickor:

– För ett tag sedan vägrade flickorna att gå till idrottshallen, för de tyckte inte att pojkarna var roliga, så de ville inte vara tillsammans med dem i hallen. Då gjorde vi så att vi tog en dag med bara flickor och en dag med bara pojkar i hallen. Plötsligt så började flickorna komma och det blev fler och fler. Och det fanns flickor som bara var med när vi var i hallen. Men de flickor som går nu har inget emot att vara i hallen tillsammans med pojkarna så då har vi ändrat på verksamheten efter behovet.

I Skolverkets allmänna råd för öppen fritidsverksamhet betonar man att den öppna fritidsverksamheten ska ge utrymme för både pojkars och flickors intressen, men också medvetet försöka bryta invanda könsrollsmönster. Det verkar dock vara svårt för verksamheten att locka till sig flickor. I nästan alla de besökta verksamheterna vittnas det om att det är fler pojkar än flickor. De flickor som går dit slutar ofta vid en tidigare ålder. Emellertid säger man i flera

verksamheter att detta är en viktig fråga och att man jobbar på att få dit flera flickor. Några exempel på intervjuvar om detta är:

– Grabbarna är mest med på fotbollsturneringarna. Hobbyn är mest tjejer, tjejerna är duktiga på att komma med idéer, som till exempel talangjakten. Baka vill både tjejer och killar göra. Det som jag kan tycka är svårt är att få tjejerna i årskurs 6 att stanna kvar i verksamheten. Killarna är med längre. Det här har vi funderat mycket på och vi har inte kommit på någon bra lösning än, men vi jobbar verkligen mycket med det.

– Vi har inte någon verksamhet som riktar sig särskilt till pojkar eller flickor, vi har det vi har och alla är välkomna att delta. Vi riktar oss till alla. Märker vi till exempel att det mest är tjejer som gör någonting ihop så vänder vi och vrider på den aktiviteten och så ser vi att det dyker upp lite killar där också. Så det brukar vara ganska blandat med tjejer och killar när de gör någonting.

Komplettera skolan och ge en meningsfull fritid

Skolbarnsomsorgen ska enligt skollagen ta emot barn under den del av dagen då de inte vistas i skolan och under lov och dess uppgift är att komplettera skolan samt erbjuda barn en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen. Enligt Skolverkets allmänna råd för öppen fritidsverksamhet ska den öppna fritidsverksamheten komplettera skolan genom att vara tillgänglig för barnen under tider då barnen inte går i skolan och genom att ge barnen andra erfarenheter och kunskaper än de normalt får i skolan.

När det gäller det tidsmässiga perspektivet kan man säga att de flesta besökta verksamheterna kompletterar skolan.

I de öppna fritidsverksamheter som studerats vid fallstudierna ser öppetiderna relativt lika ut. Verksamheten öppnar oftast när skoldagen är slut. En enhet öppnar först kl. 14.30, vilket personalen upplever vara ett problem eftersom det blir ett glapp mellan att skoldagen slutar och att den öppna fritidsverksamheten öppnar. Stängningstiden varierar något, men vanligen är verksamheterna öppna till klockan 17. Öppetiderna bestäms ofta centralt i kommunen eller av till exempel fritidsgårdsstyrelsen. När endast en person arbetar i verksamheten kan personens förläggning av arbetstiden göra att verksamheten måste stänga tidigt. En av de intervjuade berättar:

– Just nu är det bara jag som jobbar i verksamheten och jag jobbar ju heltid så jag kan inte jobba mer, så det måste funka med tiden när man börjar. Jag börjar ju ungefär kl. 8.00. Förut var det en fritidspedagog som bara var på den öppna, då fanns det lite planeringstid och då var

det öppet 14–16.30. Så vi måste anpassa oss lite grann, med indragningar. Men det erbjuds ju och finns så man kan komma in en stund, men inte lika länge. Nu är verksamheten öppen 14.30–16.00.

Den öppna fritidsverksamheten bedriver ofta lovverksamhet. Då är det vanligt att barnen måste söka lovplats och att en extra avgift tas ut. Vanligen samordnas flera av kommunens verksamheter i lovverksamheten.

Ett sätt att komplettera skolan är att ge barnen möjlighet att röra på sig. Flera verksamheter tar upp vikten av att barnen får fysisk stimulans och därför används ofta gymnastikhallar, skolgårdar och natur i den öppna fritidsverksamheten. Fotboll och pingis är några aktiviteter som ofta nämns i samtalen.

Några verksamheter ger en bild av en variationsrik och flexibel verksamhet där de besökande barnen kan finna ingångar och utvecklingsmöjligheter genom att delta i organiserade och sammanhållna aktiviteter som drama, dans och möjlighet att pröva olika idrotter i samarbete med föreningar. I en av verksamheterna berättar till exempel personalen att de har i uppgift att låta barnen pröva på olika idrotter i samverkan med föreningar eftersom ”det ligger i fritidsgårdarnas beställning att visa på föreningslivet”.

– Vi har minst en organiserad aktivitet om dagen som man kan anmäla sig till. En gång i veckan kommer schackklubben hit och det är jättepuljert. Vi försöker jobba mycket med olika föreningar. ”Ida-projektet”, som handlar om kultur och idrott har vi också arbetat med. Vilket innebär att man får pröva på olika aktiviteter i samverkan med föreningar, det kan vara dans, hip hop, volleyboll, handboll, fotboll, sjunga och rollspel.

– Vi erbjuder också mycket hobbyaktiviteter för att komplettera den andra delen av hjärnan, vi tillverkar mycket saker, både pyssel och friskapande.

I flertalet av de studerade verksamheterna sker även samverkan med andra öppna fritidsverksamheter i upptagningsområdet eller rektorsområdet, i synnerhet under loven.

Några av de besökta verksamheternas innehåll syftar mer till att förströ barnen. I ett par av dessa verksamheter har man som utgångspunkt att detta är barnens fritid och att barnen själva ska få bestämma vad de vill göra, utan att bli styrda av vuxna. Graden av styrning av aktiviteter samt utbudet av aktiviteter varierar således mellan olika verksamheter.

– Om vi styr upp fritiden för mycket så skulle barnen inte komma så mycket.

Stöd i utvecklingen

Några av de intervjuade i den öppna fritidsverksamheten nämner att det är viktigt att tänka på hur man som personal bemöter barnen och att det finns utrymme för samtal med barnen, både enskilt och i grupp, för att kunna ge barnen stöd i utvecklingen. Samtal som enligt en av dem intervjuade ofta handlar om ”värdegrundsfrågor, om hur det är att bli tonåring och relationsfrågor.”

– Mellanstadiet är speciellt, barnen är inte små och de är inte stora, då måste man möta dem på rätt nivå, det är viktigt.

Barns inflytande

De allmänna råden för öppen fritidsverksamhet, men också läroplanen och FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) betonar barns rätt till inflytande och ansvar och att verksamheten präglas av en levande demokratisk process. Barns valmöjlighet eller inflytande framgår på ett tydligt sätt genom att de själva väljer eller avstår från att delta i den öppna fritidsverksamheten. I några av de fallstudier som genomfördes nämnde personalen viken av att skapa en attraktiv verksamhet för att få barnen att vilja besöka den.

– Naturligtvis har vi ju som mål att barnen ska välja att vara där. Vi försöker ju göra verksamheten så intressant att de väljer att vara där i stället för att dra runt på byn. Vi försöker skapa en attraktiv verksamhet.

– Antalet besökare varierar lite beroende på vad vi gör. Vi har till exempel teater på onsdagar, då har jag vissa tjejer som bara är här på onsdagar. Så lite grann beroende på vad som händer så kommer de för den aktiviteten.

I ett par fall beskrivs barnens möjlighet till inflytande i form av att barnen själva väljer vad de vill göra.

– Jag försöker lyssna på barnen och höra vad de vill göra. De kommer med önskemål, det är så de är med och påverkar. Fungerar det så gör vi det och fungerar det inte så kan jag förklara för dem varför vi inte kan. De väljer ju också när de är på plats vad de vill göra och är det inte roligt så går de härifrån.

I några andra fall har barnen möjlighet att mer aktivt påverka innehållet genom att lämna förslag på aktiviteter och teman. Personalen berättar att barnen får vara med och planera de aktiviteter som ska genomföras för att barnen både ska ha möjlighet till inflytande och delaktighet.

– Vi jobbar mycket med delaktighet och inflytande här. Vi har en brev-låda som de får lägga ner lappar med förslag på vad som behöver hand-las eller förslag på vad vi ska hitta på. Och då har till exempel förslaget kommit upp om en talangiakt och då var det några av våra mellansta-dietjejer som planerade den tillsammans med en av ledarna. De var med och utformade den.

I några av de besökta verksamheterna utvärderas verksamheten genom att barn och föräldrar får svara på frågor som exempelvis handlar om vad de tycker om verksamheten, hur de bemöts och om det är något de saknar. Denna form av utvärdering är vanligt förekommande i de besökta verksamheter där utvärde-ringar görs.

Användningen av Skolverkets allmänna råd

I de fallstudier som gjordes tillfrågades personalen om huruvida de använder Skolverkets allmänna råd. Flertalet av de studerade verksamheterna använder inte de allmänna råden. I några fall känner man inte till att de finns.

– Vi använder inte Skolverkets allmänna råd jättemycket måste jag säga, men efter att ha varit på den här konferensen om kvalitet i fritids-hem så känner jag att det fanns mycket bra i dem, som jag tänker att det här ska vi fokusera lite mer på och då naturligtvis även för öppen fritids-verksamhet och inte bara inskriven.

Varför erbjuder så få kommuner öppen fritidsverksamhet?

Ett viktigt syfte med kartläggningen var att ta reda på varför många kom-muner inte erbjuder öppen fritidsverksamhet, trots att skollagen anger denna form som ett alternativ till fritidshem och pedagogisk omsorg för 10–12-åring-ar. I enkäten har därför de kommuner som inte erbjuder öppen fritidsverksam-het fått ange vilka de huvudsakliga skälen är till detta.

Det vanligaste skälet som anges är att det inte finns något behov. 98 av de 223 kommuner som inte erbjuder öppen fritidsverksamhet – 44 procent – hänvisar till att behov saknas. Av kartläggningen framgår dock att enbart var tionde av dessa kommuner har inventerat behovet av skolbarnsomsorg för barn i dessa åldrar under de senaste åren. Ett par kommuner har lagt till en kom-mentar i enkäten om att svaret – *det finns inget behov* – är ett antagande, efter-som de inte har gjort någon förfrågan. Dessutom har några av de kommuner som hänvisar till att behov saknas kommenterat att behovet inte finns eftersom kommunen erbjuder inskriven verksamhet för åldersgruppen. Några exempel på sådana kommentarer är:

Det finns inget behov eftersom kommunen täcker in behovet genom att erbjuda fritidshem och familjedaghem.

Våra fritidshem har inskrivna barn mellan 6–12 år. Således finns inget behov av öppen verksamhet för 10–12-åringar.

Det är mindre vanligt att kommunerna inte erbjuder öppen fritidsverksamhet av ekonomiska skäl, var femte kommun har angett detta som skäl. Det är något vanligare att man hänvisar till ekonomiska skäl i glesbygdskommunerna än i övriga kommungrupper.

Tabell 5.5 Vilka är de huvudsakliga skälen till att kommunen inte erbjuder öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar?
Antal och andel kommuner

Skäl	Antal	Andel (%) av de svarande
Det finns inget behov	98	44
Ekonomiska skäl	45	20
Annat skäl	103	46
Antal svar*	246	
Antal svarande	223	100

* Flera svarsalternativ kunde anges

Svarsalternativet *Annat skäl* samlade förhållandevis många svar. Där ryms skäl som att kommunen har valt att enbart erbjuda fritidshem för 10-12-åringar, att kommunerna inte tror att det går att erbjuda tillräcklig kvalitet i en verksamhet där barnen inte är inskrivna, att föräldrar önskar tryggheten som följer av inskriven verksamhet, att öppen fritidsverksamhet inte är prioriterad eftersom efterfrågan är låg, att det är svårt att samordna öppen fritidsverksamhet i en glesbygdskommun samt att frågan aldrig har varit uppe till diskussion eller utretts tillräckligt. Några exempel på enkätsvar är:

Förmodligen för att "traditionen" saknas. De som vill ha plats i vanligt fritidshem får detta.

Vi tror på en verksamhet där barnen är inskrivna. Med maxtaxan är det "billigt" för föräldrarna! Blir mer pedagogisk planerad verksamhet.

Kommunen är en glesbygdskommun, dåligt underlag på de flesta orter.

Frågan har aldrig aktualiserats. Barnen får stanna kvar i ordinarie fritidshem t.o.m. 12 år. De större fritidshemmen åldersindelar sina grupper.

Frågan har inte lyfts i kommunen.

Det finns ingen efterfrågan (men ingen har ställt frågan).

Organisatoriska skäl och politisk oenighet i frågan.

Närmare var tionde kommun (20 kommuner) uppger fler än ett skäl. En vanlig kombination är att ekonomiska skäl och ett annat skäl angetts. Exempel på enkätsvar är:

Spridningen är stor i och med att det är en glesbygd, svårt av ekonomiska skäl att samordna den här typen av verksamhet. Det finns en fritidsgård i centralorten.

Referenser

Referenser

Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo94

Skolinspektionen (2010) *Kvalitet i fritidshem, Kvalitetsgranskning*. Rapport 2010:3

Skolverket (2000) *Allmänna råd med kommentarer för öppen fritidsverksamhet*. Allmänna råd 2000:2

Skolverket (2000) *Finns fritids? En utvärdering av kvalitet i fritidshem*. Rapport nr 186

Skolverket (2001) *Barns omsorg. Tillgång och efterfrågan på barnomsorg för barn 1–12 år med olika social bakgrund*. Rapport nr 203

Skolverket, Socialstyrelsen, Statens folkhälsoinstitut (2004) *Tänk långsiktigt! En samhällsekonomisk modell för prioriteringar som påverkar barns psykiska hälsa*.

Skolverket (2007) *Allmänna råd och kommentarer för kvalitet i fritidshem*, Allmänna råd 2007

Skolverket (2007) *Barns omsorg 2005. Omsorgsformer för barn 1–12 år. Resultat av Skolverkets föräldraenkät*. Rapport nr 307

Skolverket (2007) *Skolverkets lägesbedömning 2007. Förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg, skola och vuxenutbildning*. Rapport nr 303

Socialstyrelsen (1996) *Mellanstadiebarnen – vart tar de vägen på sin fritid?* SoS-rapport 1995:13

På Skolverkets webbplats (www.skolverket.se) finns statistik om bland annat skolbarnsomsorg under länken ”Statistik & analys”. Statistikuppgifterna i rapporten är hämtade från dessa tabeller.

Bilagor

Bilaga 1

Hemkommunen svarar för att barn som är bosatta i Sverige erbjuds skolbarnsomsorg.²⁸ Skolbarnsomsorgen avser barn till och med tolv års ålder som går i skolan och bedrivs i form av fritidshem och pedagogisk omsorg. För barn mellan tio och tolv år kan skolbarnsomsorgen även bedrivas i form av öppen fritidsverksamhet. Skolbarnsomsorgen ska ta emot barn under den del av dagen då de inte vistas i skolan och under lov och dess uppgift är att komplettera skolan samt erbjuda barn en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen.

För bedrivande av skolbarnsomsorg ska det finnas personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barnens behov av omsorg och en god pedagogisk verksamhet kan tillgodoses. Barngrupperna ska ha en lämplig sammansättning och storlek och lokalerna ska vara ändamålsenliga.

Skolbarnsomsorgen ska utgå från varje barns behov. Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling ska ges den omsorg som deras speciella behov kräver.

Skolbarnsomsorgen ska tillhandahållas i den omfattning det behövs med hänsyn till föräldrarnas förvärvsarbete eller studier eller barnets eget behov. När vårdnadshavaren har anmält behov av plats inom skolbarnsomsorgen, ska kommunen erbjuda plats utan oskäligt dröjsmål. Kommunen kan också fullgöra denna skyldighet genom att utan oskäligt dröjsmål hänvisa barnet till en motsvarande plats i enskilt fritidshem. Kommunen ska ta skälig hänsyn till vårdnadshavarens önskemål om omsorgsform när den erbjuder plats inom skolbarnsomsorgen.

Plats inom skolbarnsomsorgen ska erbjudas så nära barnets eget hem eller skola som möjligt med beaktande av vad som krävs för att effektivt utnyttja lokaler och andra resurser. Skälig hänsyn ska också tas till vårdnadshavarens önskemål.

Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling ska anvisas plats i fritidshem, om inte barnens behov av sådant stöd tillgodoses på något annat sätt. Kommunen skall genom uppsökande verksamhet ta reda på vilka barn som behöver anvisas sådan plats. Kommunen ska verka för att barnen utnyttjar den anvisade platsen och informera föräldrarna om verksamheten och syftet med denna.

För plats i fritidshem och pedagogisk omsorg som kommunen anordnar får, enligt skollagen, skäliga avgifter tas ut enligt grunder som kommunen bestämmer. För öppen fritidsverksamhet gäller, enligt kommunallagen,²⁹ att kom-

²⁸ Bestämmelserna om skolbarnsomsorg regleras framför allt i 2 a kap. skollagen (1985:1100)

²⁹ Se 8 kap. 3 b § och 3 c § kommunallagen (1991:900)

muner får ta ut avgifter enligt självkostnadsprincipen, till exempel avgifter för mellanmål.

Kommunen ska informera om den skolbarnsomsorg som kommunen anordnar samt om motsvarande enskild verksamhet som kommunen har godkänt. Informationen ska även avse möjligheten att driva enskild skolbarnsomsorg med bidrag.

Bilaga 2. Enkät

Kommun
Gatuadress/Box
Postadress
Uppgiftslämnare
Uppgiftslämnarens telefon
e-post

Enkäten insänds senast **den 18 juni 2009** till Skolverket i det bifogade svarskuvertet.

Kartläggning av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar

LÄS DETTA FÖRST!

- *Skolbarnsomsorg* bedrivs enligt 2 a kap. 2 § skollagen i form av *fritidshem* och *familjedaghem* för skolbarn i åldrarna till och med 12 år. För barn mellan 10 och 12 år kan den även bedrivas i form av *öppen fritidsverksamhet*. *Obs!* I den öppna fritidsverksamheten är barnen inte inskrivna.
- Frågorna i enkäten avser skolbarnsomsorg som bedrivs i såväl kommunal som enskild regi eller på entreprenad. I en del kommuner tillhör öppen fritidsverksamhet en annan förvaltning än övrig skolbarnsomsorg. *Observera att frågorna även rör dessa verksamheter!*
- I Skolverkets Allmänna råd för kvalitet i fritidshem, Allmänna råd för öppen fritidsverksamhet och Allmänna råd för familjedaghem beskrivs bland annat syftet med de olika verksamheterna. Se www.skolverket.se/sb/d/865.

1. Vilken eller vilka former av skolbarnsomsorg erbjuds barn i åldern 10–12 år i er kommun?

Obs! Ett svar ska anges för varje form.

	Erbjuds inte alls	Erbjuds i någon/några delar av kommunen	Erbjuds i hela kommunen
a. Fritidshem	☐	☐	☐
b. Familjedaghem	☐	☐	☐
c. Öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar (ingen inskrivning)	☐	☐	☐
d. Annan form, ange vilken och benämning:	☐	☐	☐

2. Har kommunen under de senaste två åren inventerat behovet av skolbarnsomsorg för barn i åldersgruppen 10–12 år?

- Ja, behovet har inventerats för hela kommunen
 Ja, behovet har inventerats för någon/några delar av kommunen
 Nej, behovet har inte inventerats

Om ja, var vänlig skicka in dokument tillsammans med denna enkät och/eller beskriv nedan vilket underlag som använts i inventeringen samt vilka former inventeringen gällt:

3. På vilken nivå i kommunen fattas besluten om vilken form/vilka former av skolbarnsomsorg som ska erbjudas 10–12-åringar?

- I kommunen centralt
 I kommundelarna (motsvarande)
 På skolenhetsnivå
 Annan nivå, ange vilken: _____

4a. Finns det politiskt beslutade mål/riktlinjer på kommunal nivå (i skolplan eller liknande skriftliga dokument) som rör skolbarnsomsorg för 10–12-åringar?

- Ja
 Nej → Gå till fråga 5a.

4b. Om ja, vilken/vilka former finns det mål för?

Flera svarsalternativ kan anges.

- Fritidshem
 Familjedaghem
 Öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar (ingen inskrivning)
 Annan form (jämför svar på fråga 1d) _____

Var vänlig skicka in mål/riktlinjer tillsammans med denna enkät och/eller beskriv nedan:

5a. Har skolbarnsomsorg för 10–12-åringar följts upp och/eller utvärderats på kommunal nivå under de senaste två åren?

Ja

Nej → *Gå till fråga 6*

5b. Om ja, vilken/vilka former har följts upp och/eller utvärderats?
Flera svarsalternativ kan anges.

Fritidshem

Familjedaghem

Öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar (ingen inskrivning)

Annan form (jämför svar på fråga 1d) _____

Var vänlig skicka in uppföljningen och/eller utvärderingen tillsammans med denna enkät och/eller beskriv nedan:

6. På vilket/vilka sätt informerar kommunen föräldrar och barn om vilka former av skolbarnsomsorg som erbjuds barn i åldern 10–12 år i er kommun?
Flera svarsalternativ kan anges.

Brev/folder från kommunen riktat till föräldrar och barn

Information via kommunens hemsida

Information via skolan

På annat sätt, ange vilket: _____

Informerar inte alls

Frågorna 7–10 besvaras endast av kommuner som på fråga 1c har angett att de erbjuder "Öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar". Övriga kommuner går till fråga 11.

7. Hur många öppna fritidsverksamheter för 10–12-åringar fanns i kommunen vecka 22, 2009?
Obs! Räkna med alla i kommunen, oavsett i vems regi. Även verksamhet under grundskolans ledning och verksamhet under annan förvaltning (t. ex. kultur- och fritid) ska räknas med.

Ange antal

verksamheter i kommunal regi (inkl. på entreprenad)

verksamheter i enskild regi

8. Vilken nämnd ansvarar för den öppna fritidsverksamheten för 10–12-åringar i kommunen?
Flera svarsalternativ kan anges.

Barn- och utbildning (motsvarande)

Kultur- och fritid (motsvarande)

Annan, ange vilken: _____

9a. Betalar föräldrar vars barn besöker öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar någon avgift?

Ja

Nej → *Gå till fråga 10*

9b. Om ja, vilka avgifter förekommer i kommunen?
Flera svarsalternativ kan anges.

Dagkort/betalning per besök

Avgift för mellanmål/måltidskupong

Annan avgift/andra avgifter, ange vilken/vilka: _____

10. Följer kommunen upp antalet besökare i den öppna fritidsverksamheten för 10–12-åringar i kommunen?
Flera svarsalternativ kan anges.

Ja, genom besöksstatistik

Ja, på annat sätt, ange vilket: _____

Nej, följer inte upp antalet besökare

Frågorna 11–13b besvaras **endast** av kommuner som på fråga 1d har angett att de erbjuder "Annan form" av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar. Övriga kommuner går till **fråga 14**.

11. Hur många verksamheter som avses under "Annan form" i fråga 1d fanns i kommunen vecka 22, 2009? Obs! Räkna med alla i kommunen, oavsett i vems regi. Även verksamhet under grundskolans ledning och verksamhet under annan förvaltning (t. ex. kultur- och fritid) ska räknas med.

Ange antal

verksamheter i kommunal regi (inkl. på entreprenad)

verksamheter i enskild regi

12. Vilken nämnd i kommunen ansvarar för den verksamhet som avses under "Annan form" i fråga 1d?
Flera svarsalternativ kan anges.

Barn- och utbildning (motsvarande)

Kultur- och fritid (motsvarande)

Annan, ange vilken: _____

13a. Betalar föräldrar vars barn besöker den verksamhet som avses under "Annan form" i fråga 1d någon avgift?

Ja

Nej → Gå till fråga 14

13b. Om ja, vilka avgifter förekommer i kommunen?

Flera svarsalternativ kan anges.

Dagkort/betalning per besök

Avgift för mellanmål/måltidskupong

Annan avgift/andra avgifter, ange vilken/vilka _____

Fråga 14 besvaras **endast** av kommuner som på fråga 1c har angett att de **inte alls** erbjuder "Öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar".

14. Vilket är det huvudsakliga skälet till att kommunen inte erbjuder öppen fritidsverksamhet för 10–12-åringar?

Flera svarsalternativ kan anges.

Det finns inget behov

Ekonomiska skäl

Annat skäl, ange vad _____

15. Lämna gärna ytterligare kommentarer:

Stort tack för er medverkan!

Bilaga 3. Kommungruppsindelning

Kommungruppsindelningen, fr.o.m. 1 januari 2005, har gjorts av Sveriges Kommuner och Landsting. Indelningen har gjorts i nio grupper efter vissa strukturella egenskaper som bland annat befolkningsstorlek, pendlingsmönster och näringslivsstruktur. Kommungrupperna är:

Storstäder: (3 kommuner) Kommun med en folkmängd som överstiger 200 000 invånare.

Förortskommuner: (38 kommuner) Kommun där mer än 50 procent av nattbefolkningen pendlar till arbetet i någon annan kommun. Det vanligaste utpendlingsmålet skall vara någon av storstäderna.

Större städer: (27 kommuner) Kommun med 50 000–200 000 invånare samt en tätortsgrad överstigande 70 procent.

Pendlingskommuner: (41 kommuner) Kommun där mer än 40 procent av nattbefolkningen pendlar till arbetet i någon annan kommun.

Glesbygdskommuner: (39 kommuner) Kommun med mindre än 7 invånare per kvadratkilometer och mindre än 20 000 invånare.

Varuproducerande kommuner: (40 kommuner) Kommun med mer än 40 procent av nattbefolkningen mellan 16 och 64 år, anställda inom varutillverkning och industriell verksamhet. (SNI92)

Övriga kommuner, över 25 000 inv: (34 kommuner) Kommun som inte hör till någon av tidigare grupper och har mer än 25 000 invånare.

Övriga kommuner, 12 500–25 000 inv: (37 kommuner) Kommun som inte hör till någon av tidigare grupper och har 12 500–25 000 invånare.

Övriga kommuner, mindre än 12 500 inv: (31 kommuner) Kommun som inte hör till någon av tidigare grupper och har mindre än 12 500 invånare.

Skolverket

www.skolverket.se